

A magyarok őstörténetéről

A MAGYAROK EREDETE BIZONYOSSÁGOK, HIPOTÉZISEK, HIEDELMEK¹

Romsics Ignác

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár,
Egri Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Intézet
romsicsi@vnet.hu

„Mivel az utóbbi évek állandó nyugalma következtében magunk is nyugalmasan élünk, valahányszor különböző rendű-rangú dolog került elénk, beszélgetés közben néha kellemes vitákba keveredtünk, többször meg vitatkozás közben kisebbfajta pörlekedések is felmerültek közöttünk, mivelhogy a magyar nemzet legrégebb történetéről különböző nézeteket vallunk, meg arról is, mely világrész szülte a magyarokat, és hogy honnan özönlöttek erre a vidékre, amelynek régen Pannónia volt a neve, most pedig éppen a magyarokról Magyarország”. 1488-ban kiadott munkájában (*Chronica Hungarorum*) Thuróczy János, Mátyás király ítélmestere jellemezte így a magyarok eredetét és vándorlási útvonalaikra vonatkozó akkori tudásunk bizonytalanságait (Thuróczy, 1980, 7.). Bár azóta több mint ötszáz év telt el, és a magyarság etnogenezisével foglalkozó történeti, nyelvészeti, régészeti,

néprajzi, antropológiai és egyéb munkák több vonatkozásban gazdagították ismereteinket, őstörténetünk számos kérdése ma tisztázatlan és nemritkán heves viták tárgya. Legkorábbi történelmünk tudományos konferenciáknak, ismeretterjesztő előadásoknak és baráti beszélgetéseknek egyaránt gyakori témája. Úgy tűnik, hogy a közelmúlt és félmúlt, vagyis a 20. század mellett a mai magyarok leginkább legtávolabbi őseik homályba vesző múltja iránt érdeklődnek. Ez az évek óta tapasztalt megkülönböztetett figyelem indított arra, hogy a modern magyar történelem tanulmányozását megszakítva néhány hónapra elmerüljek a magyar őstörténet mára tengernyire duzzadt irodalmában, és megkíséreljem e több évszázados diskurzus főbb vonulatainak áttekintését. Céлом természetesen nem a magyarok eredetével kapcsolatos vitakérdések eldöntése, hanem a témára vonatkozó feltevések, elméletek és kutatások tömör összefoglalása volt. Ennek során mindazonáltal törekedtem annak érzékeltetésére, hogy mi az, ami (t) a különböző diszciplínák kutatási eredmé-

¹ Tanulmányom lektorálásáért itt is köszönetemet fejezem ki Bálint Csanádnak, Fodor Istvánnak, Sándor Klárának és Vásáry Istvánnak.

nyei alapján biztosra vehető; (2) amit okunk van feltételezni, és (3) ami a valószínűtlen hiedelmek világába sorolandó. Utóbbiba azokat a feltételezéseket soroltam, amelyek módszertanilag megalapozatlanok, faktuálisan hamisak, és mai tudományos meggyőződéseink teljes cáfolata nélkül elképzelni sem lehet, hogy igaznak bizonyuljanak.

1. A középkori krónikás hagyomány: szittyák, hunok, avarok

A magyarországi történeti irodalom első fennmaradt műve, III. Béla jegyzőjének 1200 körül összeállított, irodalmias elemekben gazdag gesztája (*Gesta Hungarorum*) a középkori keresztény krónikák szokásos eljárását követve a magyar nép eredetét a bibliai időkig vezette vissza. Mivel a Biblia szerint a vízözönt csak Noé és családja élte túl, minden más néphez hasonlóan a magyarnak is Noé három fiának egyikétől kellett származnia. Sém, Khám és Jáfet közül Anonymus – szintén az akkori hagyományt követve – az európai népek ősatyjának számító Jáfettól eredeztette a magyarokat. Az viszont, hogy a magyar népvét Jáfet egyik fiának, Magógnak a nevéből vezette le, saját etimológiai leleményéről tanúskodik. A korai keresztény történetírás nagy tekintélye, a 7. században élt Sevillai Izidor Magógot ugyanis még a gótok őseként prezentálta. P. mester szerint Magóg leszármazottja volt a „nevezetes és hatalmas király, Attila”, s tőle származott Ügyek, Álmos fejedelem apja is, aki „Attila királynak a nemzetiségéből való”.

Magóg és utódainak lakóhelye Anonymus előadásában évszázadokon át Szkitia (Szittyaföld), más néven *Dentümogyer* volt, amely „tőlünk”, vagyis a Kárpátoktól keletre és a Fekete-tengertől északra terült el egészen a „Don nevű folyóig”. Szkitia Hérodotosztól

kezdve a klasszikus és középkori geográfusok olyan kulcsfogalmának számított, ahová a barbárnak tekintett keleti nomád népeket helyezték, és amelynek a határai időről időre módosultak. A vele azonosított Dentümogyer (*Dentumogyer*) viszont csak a Névtelennél előforduló földrajzi név. Előtagjában a kutatók többsége a Don, illetve a Donyec nevé, utótagjában pedig a magyar népvét véli felfedezni. Róna-Tas András viszont úgy véli, hogy a *dentümagyar* a *hétmagyar* török megfelelőjének, a *dzsetimadzser*-nek eltorzított változata is lehet. A térség kettős nevét Anonymus annak lakóira is kiterjesztette. A szkitákat (szittyákat) eszerint „közönségesen”, illetve „saját nyelvükön” „dentümogyernek hívják”, akik közé értelemszerűen Attila és Ügyek – „Szkítia legjelesebb vezére” – is tartozott. Attila 451-ig (a catalaunumi csata éve) élt szkitiai hazájában. Ekkor „erős haddal” „Pannónia földjére jött, és miután megfutamította a rómaiakat, birtokba vette az országot”. A „hétmagyarnak nevezett hét fejedelmi személy” pedig, akik közé Ügyek fia, Álmos is tartozott, az „Úr megtestesülésének 884. évében” kerekedett fel Szkitiából, és indult el nyugatra, Pannónia földjére, „amelyről az a hír járta, hogy annak az Attila királynak a földje, akinek ivadékaitól Álmos fejedelem, Árpád apja származott”.

A magyar törzsek harcokkal tarkított nyugatra vonulásának és a Kárpát-medence birtokbavételének ugyancsak regényes leírása, amely jelentős részben III. Béla király korának visszavetítése a régmúltba, nem tartozik tanulmányunk tárgykörébe. Fel kell azonban figyelni arra, hogy a székelyek nem az Álmos, majd Árpád vezette honfoglalók között bukkanak fel, hanem úgy említődnek, mint akik „kezdetben Attila király népe voltak”, s amikor Árpád vezérei, átkelve a Tiszán, a Bi-

harban székelő fejedelem, Ménmarót meghódítására indultak, elébük siettek, fiaikat túszul adták, ők maguk pedig „az első csatasort biztosították maguknak” a harcban (Anonymus, 1999, 10–43.).

V. István plébánosának, Ákos mesternek 1272 táján íródott krónikája semmiféle újdonsággal nem szolgált a magyarok eredetét és őshazáját illetően. Annál inkább nyújtott IV. (Kun) László udvari papjának, Kézai Simonnak 1282 és 1285 között született műve, aki Attila és Álmos Anonymusnál szereplő dinasztikus rokonságát nemcsak kiterjesztette a hunok és a magyarok egészére, hanem a két népet lényegében egynek vette. A hunok és a magyarok ősatya Kézainál is Jáfet, ettől kezdve azonban – megváltoztatva a bibliai származtatást – más genealógiát és részben topográfiát konstruált. Eszerint Jáfet egyik fia, Thana nemzette Ménrótot – a Bibliában Nimród –, aki a bábéli nyelvzavar után Perzsisz, vagyis Perzsia vidékére költözött, és ott nemzette „Hunort és Magort, akiktől a hunok, vagyis a hungarusok erednek”. A folytatást – némileg tovább színezve a történetet – Arany János *Rege a csodaszarvasról* című költeményéből mindenki jól ismeri. A két fiú vadászni indult a szomszédos Maeotisz ingoványaiiba, vagyis az Azovi-tenger partvidékére, amelyet – egy gímszarvast követve – keresztül-kasul bebarangoltak, megismertek és megkedveltek. Apjuk engedélyével ezért minden ingóságukkal erre a fűben, fában, vadban és halban gazdag vidékre költöztek, és öt éven át egyfolytában ott laktak. A hatodik évben azonban ismét vadászni indultak, s a szomszédos pusztaságban harcosok nélküli asszonyokra és gyerekekre akadtak, akiket magukkal hurcoltak szállásaikra. Az elfogottak között volt Dula alán fejedelem két leánya is, akiknek egyikét Hunor, a másikat pedig Magor vette

feleségül. „Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét.” A két testvér utódai idővel annyira elszaporodtak, hogy tágasabb otthon után kellett nézniük. Ekkor költöztek Szkítiába, amelyet akkor már száznegyven nemzetségüket alapul véve száznegyven tartományra osztottak. Idővel azonban itt is „úgy elszaporodtak, mint a tenger fövénye”. Ezért az „Úr 700. évében” vezérek, köztük Etele, Bendegúz fia elhatározták, hogy nemzetségenként tíz-tízezer fegyveressel nyugatra vonulnak. A kivonultak számos győztes csata után Pannóniában telepedtek le, ahol „Etelét tették királlyá maguk fölött”. Etele, vagyis Attila halála után véres trónviszály tört ki fiai között, amelynek során Csaba, Honorius görög császár leányának fia vereséget szenvedett fivérével, akit viszont egy német hercegnő, a Nibelung-énekből ismert Krimhild hozott a világra. A vereség után Csaba tizenötezer vitézével Görögországba menekült, majd onnan „visszatért Szkítiába apja népéhez és rokonaihoz”, ahol „hamarosan arra kezdett bízni, hogy térjenek vissza Pannónia belsejébe, bosszút állni a németeken”. A visszatérésre, vagyis a hunok/hungarusok második honfoglalására 872-ben került sor. A honfoglalókat Ruténia határán annak a három ezer Pannóniában, és pedig „Csigle mezején” maradt hun vitéznek a leszármazottja várta, akik a „nyugat népeitől való félelmükben [...] magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták”. A székelyek aztán a „vlachokkal együtt a határvidék hegyei között kapták meg részüket” (Kézai, 1999, 90–103.).

A magyar nép keletről, pontosabban a Fekete-tengertől és a Kaukázustól északra fekvő füves pusztákról való származtatása a honfoglalók 12–13. századi utódai, de legalábbis azok vezetői körében éppen úgy élő hagyomány lehetett, mint annak feltételezése, hogy őseik

egy része az „őshazában” maradt. Erre utal, hogy a 13. század elején alapított Domonkos-rend négy szerzetese a „keresztény magyarok” azóta nyoma veszett történetéből (*Gesta Ungarorum christianorum*) nyert információk alapján és IV. Béla király támogatásával 1235-ben a keleten maradt és pogánynak gondolt „régibb magyarok” felkutatására és megértésére indult. A szerzetesek Konstantinápoly érintésével jutottak el a Krímbe, majd onnan a Kaukázus vidékére, ám *Ungaria maiort*, vagyis *Magna Hungáriát* nem találták. Néhány hónapos veszteglés után ketten – Julianus és Gerhardus – tovább indultak északra. Gerhardus útközben meghalt, Julianus azonban eljutott a volgai bolgárok közé, akiknek az útbaigazítása alapján a Volga folyó mellett – az utóbbi évek kutatásai szerint a folyótól keletre, Biljar város közelében – rátalált a keleten maradt magyarok leszármazottaira. Tapasztalatairól egyik rendtársa, Riccardus szerzetes így számolt be IX. Gergely pápának: „Megtalálta pedig őket a nagy Etíl folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt és ő is azokat. Pogányok, akiknek semmi tudomásuk nincs Istenről, de bálványt sem imádnak, hanem úgy élnek, mint az állatok. Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst és efféléket esznek, kancatejet és vért isznak. Lovakban és fegyverekben bővelkednek, és igen bátrak a harcban. A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származtak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla.” (Kodolányi, 1973, 20–27.)

A magyarok feltételezett keleti őshazájára, amit a középkori nyugat-európai történetírók is többször illettek *Ungaria maior* vagy *Magna Hungária* névvel, Julianus tehát nem az Azovi-tenger vidékén, ahová Kézai és évtizedekkel előtte a német krónikások, Viterbói Godofréd és Bartholomaeus Anglicus is helyezték, hanem jóval északabbra, a Volga középső folyása mentén bukkant rá. Néhány évvel expedíciói után – Julianus 1237-ben újra útnak indult, ám a mongolok dűlása miatt a magyaroknak ekkor csak a nyomait találta – néhány ferences szerzetes is hasonló eredményre jutott. Plano Carpini és két társa a Volgától keletre, északon a Káma, délen az Urál folyók által határolt korabeli Baskíriával azonosította *Magna Hungáriát*. Az *Ungaria maior* utolsó említése IV. Miklós pápa egyik 1291-es bullájában fordul elő. Feltehetően a Volga menti magyarok szétszóródása és felszívódása miatt a fogalom ezt követően kikerült a használatból, sőt elfelejtődött Julianus jelentése is, amely pedig a magyarok eredetével kapcsolatos gondolkodásnak már ekkor új irányt adhatott volna. Ez utóbbit csak 1695-ben bányászta elő a vatikáni levéltár mélyéről egy jezsuita szerzetes, Cseles Márton, s újabb fél évszázad múltán, 1748-ban adták ki (Vásáry, 2008, 125–128.). Az Anonymusnál és Kézainál is szereplő Szkítia-fogalom mint magyar őshaza-lokalizáció viszont hosszú időre rögzült, s általánosan elfogadottá vált a magyar–hun rokonság, illetve azonosság tézise is. A 14. század közepén összeállított *Képes Krónika* éppúgy ebben a szellemben készült, mint Thuróczy több mint száz évvel későbbi, már a humanista történetírás egyes jegyeit viselő munkája. Különbésg legfeljebb a bibliai származtatást illetően mutatkozott, amennyiben a Kézainál szereplő Ménródt-Nimród – a Bibliában Kám leszármazottja,

akit Noé megátkozott – mindkét műben kikerült Hunor és Magor ősei közül.

A Mátyás alatti humanista történetírás két szempontból módosította a magyarok eredetére vonatkozó addigi narratívát. Egyrészt elhagyta, illetve megkérdőjelezte a világias gondolkodás számára egyre kevésbé hihető bibliai – Noétól való – származtatást, ami még Thurócynál is szerepelt, másrészt a hun–magyar rokonságot – érzékelve a hun birodalom 5. századi felbomlása és a magyarok 9. századi felbukkanása közötti űrt – hun–avar–magyar rokonsággá fejlesztette. 895 táján eszerint nem honfoglalás történt, hanem csak annyi, hogy az Attila birodalmának bukása után a régi hazájukba visszavonult hun–magyarok a Kárpát-medencében maradtak „levelein meg emlékein felbuzdulva elhatározták, hogy újból kivonulnak a félreeső, kietlen Szkitiából, és fölkeresik rokonaikat”. Ezek a rokonok Bonfini szerint részint azok a hunok voltak, akik a vereség után „megutálták a hun nevezet, és elnevezték magukat avaroknak”, részint pedig a „székelység, amely Attilával Dácia külső, most Erdélynek nevezett területét foglalta el” (Bonfini, 1995, 165., 187–188.). A Mátyás szolgálatába szegődött itáliai mester elgondolása nem számított teljesen újnak; a 10–12. századi nyugat-európai szerzőknél nemcsak a hun–magyar, hanem az avar–hun, avar–magyar és hun–avar–magyar rokonítás is fel-felbukkant. Magyarországon viszont ő volt az első, aki ezt olvasói elé tárta. Bonfini 1489 és 1494 között állította össze a korábbiakhoz képest monumentális méretű krónikáját, amely a 16. században nemcsak latinul, hanem németül, sőt egyes részei franciául is megjelentek. Ennek köszönhető, hogy munkája a magyar történelem olyan kézikönyvvé vált, amelyet évszázadokon át forgattak a hazai és a külföldi történetírók, s hogy a Kézai

által megalapozott hun–magyar azonosság teóriája mellett, amely a 16. századtól bontakozó magyar nemzettudat egyik alappillérvé vált, a hun–avar–magyar kontinuitás tézise is gyökeret vert.

Bár a hun–magyar, illetve hun–avar–magyar rokonság tanának érvényességét a felvilágosodás koráig Magyarországon senki sem vonta kétségbe, a külföldi irodalomban már a 15–16. században felbukkantak másféle nézetek is. Ezek közé tartozott Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa 1458-ra datált, de csak 1507-ban megjelent *Cosmographia* című munkájában olvasható ama feltételezés, mely szerint a magyarok azoktól a prémekkel kereskedő „hunugoroktól” származnak, akiknek az ősei, illetve rokonai a Don forrásvidékén laktak, és nyelvük ugyanaz, mint a Pannóniában élő magyaroké. Nem igaz tehát, hogy a magyarok és a hunok rokonok – állította Piccolomini egy veronai szerzetes beszámolójára hivatkozva –; a magyarok hun származása tévhit. Vagy Mathias Michovius krakkói kanonok 1517-ben megjelent földrajzi leírása az ázsiai és európai Szarmátiáról (*Tractatus de duabus Sarmatiis...*), amely szerint a magyarok nem a déli sztyeppe-övezetből, hanem az Urál hegység *Juhrának*, illetve *Jugriának* nevezett északi vidékéről származnak, onnan kapták nevüket, s „éles kiejtésű beszédjük” is azonos az ott élő emberekével, a vogulokéval és az osztjákokéval. Lényegében ugyanez olvasható Miksa császár moszkvai követének, Sigmund Herbersteinnek 1549-es művében, aki a moszkvai nagyfejedelem tartományait felsorolva tett említést „*Juhariáról*”, „melyből hajdan kijöttek a magyarok”, s a „juharokról”, akiknek a „nyelve ma is egy a magyarokéval” (Pápay, 1909, 3–8.).

Az orosz *Jugria* terület és a magyarok óorosz elnevezésének (*ugry*) összekapcsolásá-

ból kiinduló ilyen és ehhez hasonló megfigyelések és feltételezések alapján a magyarok jugriai, vagyis uráli eredete a kora újkori nyugat-európai tudományos gondolkodásban széles körben terjedt el, és sokak szemében a Szkítia-tan rivális elméletévé vált. Magyarországon viszont nem gyökeresedett meg. A törökkel harcoló 16–17. századi magyar nemesek szemében a vadbőröket viselő és halászó-vadászó északi népek jóval kevésbé tűntek vállalható ősöknek és/vagy rokonoknak, mint az Európát térdre kényszerítő hun harcosok, illetve szittyák, akiknek a vitézségére – bár nem voltak keresztények – a kereszténység védőként is büszkén lehetett hivatkozni. A hun–magyar azonosság tana így továbbra is a magyar elit identitásának centrális eleme maradt. A hunok és magyarok, akik „Szkítiából Pannóniába nyomultak”, s akik „magukat semmiféle kereskedésre vagy közönséges mesterségre nem adták”, „mindnyájan ugyanegy nemzetségből, tudniillik Hunortól és Magortól származtak” – olvasható Werbőczy István 1514-es *Tripartitumában*, amely évszázadokra a magyar nemesség bibliájává vált, s amelyet az elkövetkezendő évszázadokban latinul és magyarul is számtalanszor kiadtak. Petthő Gergely először 1660-ban, majd – kiegészítésekkel – a 18. század közepéig még ötször kiadott *Rövid Magyar Kronikájában* Attila már nem is a hunok, hanem az „első Magyarok Királya”, következésképpen 373-ban éppúgy magyarok jöttek „Scitiából Pannóniába”, mint 744-ben, a magyarok „második kijöveletekor”. S magyarok azok is, akik nem követték „Chábát” Görögországba, hanem „Erdélynek a Mólva felől-való részében” telepedtek le, „mind e’ napiglan ott lakoznak, és Székelyeknek hivattatnak” (Petthő, 1753, A2–B2.).

2. A kora újkori héber–magyar és török–magyar nyelvrokonítások

A reneszánsz oknyomozó szelleme, majd a reformáció terjedése és ennek keretében a Biblia nemzeti nyelvekre fordítása szükségképpen irányította a figyelmet az egyes nyelvek sajátosságaira és rokonsági kapcsolataira. A középkori krónikások identitásteremtő és legitimációt nyújtó narratívái a 16. századtól így kiegészültek olyan nyelvészeti megfigyelésekkel és vélekedésekkel, amelyek közvetve vagy közvetlenül az eredet kérdését is érintették. Mivel a középkori és a kora újkori felfogás három ősnyelvet ismert el, a hébert, a görögöt és a latint, kezdetben minden nép fiai e nyelvi triász egyikével rokonították a maguk nyelvét. Módszereik kezdetlegessége miatt ezek a korai nyelvhasználatok tudományos jelleggel még nem bírtak.

Nyugati minták alapján ezt tette Sylvester János, aki 1539-ben megjelent magyar–latin nyelvtanában (*Grammatica Hungarolatina*) a héber és a magyar nyelv szerkezeti hasonlóságaira (tárgyas igeragozás, birtokos személyjelek, hangrendszer) hívta fel a figyelmet. Majd Baranyai Decsi János, a marosvásárhelyi református főiskola tanára, aki Thelegdi János 1598-as munkájához (*Rudimenta*) írott előszavában szóegyeztetések alapján és a zsidó írásmóddhoz hasonlóan jobbról balra haladó székely rovásírásra hivatkozva fejtette ki a magyar–zsidó nyelv- és néprokonság tételét. A Szkítia-tanhoz és a hun–magyar azonosság dogmájához alkalmazkodva utóbbi nemcsak a magyarokat, hanem a velük azonosított szkítákat és hunokat is a zsidóktól származtatta. A 17. században többek között Geleji Katona István, erdélyi református püspök, Komáromi Csipkés György teológus, a debreceni református kollégium tanára és min-

denekelőtt a vallása miatt gályarabságot is szenvedett, ám utóbb mégis jezsuitává vált. Otrokocsi Főrisc Ferenc tartoztak a héber–magyar nyelvrokonítók közé. A magyarok eredetéről írott 1693-as munkájában (*Origines Hungaricae*) Otrokocsi naiv és mulatságos szóegyezések egész sorát hozta fel a héber–magyar nyelvrokonság bizonyítására. Ember szavunk nála a héber *abar*-ból, a víz a *vazaz*-ból, a hold a *chalad*-ból származott, az Ararát jelentése pedig *ár-járat*; a Maecotiszé *mely jó tó*, az Amazoné *Ámaasszony* és Attiláé *Acélos* volt. Mosolyra fakasztó szófejtései ellenére Otrokocsi saját korának művelt és tájékozott literátorai közé tartozott. Többek között a Nyugaton terjedő Jugria-tant is ismerte, ám a mondott okokból azt elvetette. „Eddig nincs bebizonyítva, hogy az ázsiai Juhra lakói velünk egy nyelvet beszélnek” – írta (Domokos, 1998, 42.). Ehelyett ő is a héber–magyar rokonság tézisét kapcsolta össze a hun–magyar rokonság teóriájával. „Mennél közelebb eső időket tekintesz egészen Attiláig, annál zordnabb országukat találod Scythiában. Mennél messzebb szállsz el a távol eső időkre, annál vígabb, kedvesebb lakóhelyükről olvassz Armeniában, Görögországban, Kis-Ázsiában, egész a Thermodon folyóig” – foglalta össze álláspontját „a magyar nemzetnek igazi eredetéről” (Nagy Károly, 2003, 105.).

Képviselőinek minden megfelelési törekvése ellenére a héber–magyar nyelvrokonítás távolról sem örvendett olyan elfogadottságnak, mint a régi keletű hun–szittya elmélet. Senczi Molnár Albert, a korai 17. század legnagyobb magyar nyelvésze például következetesen ellenállt a nemcsak itthoni, hanem külföldi környezetében is tapasztalható divathulárnak. Igazi tudós módjára ehelyett inkább bevallotta: semmi biztosat nem tud a magyar nép és nyelv rokonságáról. Csak annyi vehet

tő biztosra, hogy a magyar egyetlen európai nyelvvél sem áll rokonságban. Támadta a héberrel való rokonítást Lisznyai Pál, a debreceni kollégium történelem- és földrajztanára is. Bél Mátyás, az államtan, más néven ország-ismeret első hazai művelője és a modern magyar forráskutatás elindítója viszont még a 18. század elején is kitarzott amellett, hogy „A magyar nyelv szülőanyja [...] a héber” (Bél, 1984, 41.).

A 17. század végétől, amikortól a három „ősnyelv” nimbusza foszladozni kezdett, a héber mellett más ázsiai és európai nyelvekhez is hasonlítani kezdték a magyart. Ezek közül két irányzat fejlődött modern összehasonlító nyelvészetté, és vívott ki magának ma is megbecsült rangot a tudomány világában: és a finnugor–magyar nyelvi rokonság és a török–magyar nyelvi hasonlóságok tana.

A magyar és a török nyelv közötti hasonlóságokra egy németalföldi egyetemeken tanult erdélyi református lelkész, Nadányi János figyelt fel először. Ezt a hasonlóságot – írta 1663-as történeti jellegű munkájában – „a mindkét nyelvet ismerő könnyen észreveszi”. Egyebek mellett ilyennek látta a *mongol/mogor* és a *magyar* népnév közötti hasonlóságot is. Néhány – valószínűleg 16–17. századi szókölcsonzés (babucs–papucs, dalmány–dolmány, csizme–csizma) alapján néhány évtizeddel később hasonló konklúzióra jutott Laurentius Toppeltinus, erdélyi szász történetíró is. A következő évtizedekben, amikor a héber–magyar rokonítás divatozott, a török–magyar nyelvi rokonság tana háttérbe szorult, ám a 18. és a 19. század fordulóján ismét népszerűvé vált. 1791-ben kiadott magyar nyelvű tankönyvében Székér Joakim ferences tanár különböző szóhasonlításokat is közölt. Ebből – anélkül, hogy a Jáfettől való származás és a hun–magyar azonosság teóriáját elvetette

volna – azt a konklúziót vonta le, hogy „nem csak egyes szókat, hanem több szóból álló ki-mondásokat-is találni a' Tatár nyelvben, mellyek a' Magyarral össze-illenek, a' mellyből azt lehet észre venni, hogy valaha egy vólt mind a' két nyelvnek és Nemzetnek az eredete” (Szekér, 1791, 1–6.). Kortársa, a modern nyelvhasználati szempontok szerint gondolkodó Benkő József viszont úgy vélte, hogy a szóegybevetések, valamint a főnév- és igeragozás hasonlóságai nem nyújtanak elég alapot ahhoz, hogy a két nyelv, s kivált a két nép rokonságáról lehetne beszélni. A párhuzamosságok – írta – „nem láttatnak nekem annyit nyomni, hogy a Törököt Nemzeti-Atyámfianak tartsam: tartom inkább szomszédomnak, és a régi Eleink szomszédjának” (Hegedűs, 2003, 82–84.).

A nyelvi egyezések és hasonlóságok mellett a török–magyar rokonság valószínűsége mellett szóltak azok a bizánci források is, mindenekelőtt a 886 és 911 között uralkodott Bölcs Leo császár *Taktika* című, s fiának, Bíborbanszületett Konstantinnak a birodalom kormányzásáról (*De administrando imperio*) összeállított műve, amelyek a magyarokról szinte kivétel nélkül mint türkökről tettek említést, miközben Magyarországot Turkiának, Árpádot pedig „Turkia nagy fejedelmének” nevezték. Ezeket a kéziratok munkákat, amelyekhez sokáig csak a legnagyobb európai könyvtárakban lehetett hozzáférni, a 17. században kezdték előbb eredeti nyelven, majd fordításokban is kiadni. Konstantin művének magyar vonatkozásait Kéri Borgia Ferenc tette közzé latinul 1739-ben, Leo türkökre vonatkozó följegyzéseinek latin fordítása pedig Mária Terézia udvari könyvtárosának, a szlovák származású Kollár Ádám Ferencnek a szerkesztésében jelent meg 1783-ban. (A releváns passzusok magyar fordításai csak jó-

kora késéssel, 1851–52-ben láttak napvilágot – Szabó Károlynak köszönhetően.) A francia orientalista, Joseph Deguignes 1756-os munkájából (*Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres tartares occidentaux. . .*) ugyanakkor a hunokra, türkökre és más nomád népekre vonatkozó kínai források egy része vált ismertté.

3. *A finnugor rokonság tana és a középkori krónikás hagyomány továbbélése*

A finnugor–magyar nyelvrokonítás gyökerei II. Pius pápa 1458-as, említett feltevéséig nyúlnak vissza. Határozott formában először egy hamburgi polihisztor, Martin Vogel fejtette ki az 1660-as és 1670-es években írott – zömmel kéziratban maradt – munkáiban. Vogel nemcsak a finn, magyar, lapp és észti nyelv alapszókészletét hasonlította össze, hanem a finn és a magyar nyelv hangtani és szerkezeti egyezéseinek jelentős részét – kerülnek a más-salhangzó-torlódást, nincs nemi különbség, névutókat használnak, a birtokos ragokat a szó végére teszik, a melléknév helye a főnév előtt van stb. – is észrevette. Így jutott arra a konklúzióra, hogy „a magyar és a finn nyelvet nagyon közeli rokonság szálai kötik össze”. A 17. század második és a 18. század első felében számos más, elsősorban német tudós és utazó is hasonló következtetésre jutott. Közéjük tartozott Gottfried Wilhelm Leibniz, a kor híres filozófusa, aki először fejtette ki tételesen, hogy a népek eredete leginkább a nyelvek összehasonlítása révén állapítható meg, s aki a Jugria-tanon túllépve amellet érvelt, hogy a lappok, finnek, észtek, lívek, permiek, szamojedek és a magyarok valamennyien ugyanahhoz a népcsaládhoz tartoznak. Vagy Philipp Johann von Strahlenberg, XII. Károly svéd király tisztje, aki orosz fogságban végzett nyelvi gyűjtésének eredményeit 1730-as könyvé-

ben (*Das Nord und Östliche Theil von Europa*) tette közzé. Az akkori Oroszország „tatár”, vagyis keleti népeit és nyelveit hat csoportra osztva a magyart a finnel, lappal, észttel, lívvel, vogullal, osztjakkal, mordvinnal, cseremisszel, permivel, votjakkal és a „magyar székelyekkel” együtt az „ujgur osztályba” sorolta. Ezek a népek – írta –, akikhez „a hunok vagy unok is tartoztak”, „hajdan egy népet alkottak”. Strahlenberg után néhány évtizeddel Johann Eberhard Fischer szentpétervári akadémikus foglalkozott behatóbban a magyar nyelv rokonsági kapcsolataival. 1756-ban írt, de csak 1770-ben kiadott munkájának (*De Origine Ungrorum*) konklúziója így szólt: „Jóllehet a scythia – értsd: finnugor – nyelvek dialektusainak a magyarral való egyezése elég nagy, a többi között mégis a vogul és az osztják tűnek ki leginkább.” A finnugor rokonság tézisének megerősítése mellett Fischer tudományos érdemei közé tartozik az is, hogy az elsők között figyelte fel a magyar nyelv török és árja – indiai és perzsa – eredetű elemeire. Fischerével teljesen azonos konklúzióra jutott August Ludwig Schlözer, aki az 1760-as évek első felében maga is Szentpéterváron kutatott, és 1769-től a göttingeni egyetemen tanított. Különböző szóhasznítások alapján ő is elfogadta a vogul–magyar rokonság tanát, s tőle ered a vogul–magyar őshazának az Urál-hegység, illetve az Urál folyó déli részére helyezése is. (Pápay, 1909, 12–25.)

A magyar–finnugor rokonság Európa-szerte terjedő tanára a 18. századi Magyarországi tudósai különbözőféleképpen reagáltak. A selmecbányai polgárcsaládból származó Czittinger Dávid a héber–magyar nyelvrokonsításokat bírálva 1711-es munkájában (*Specimen Hungariae litteratae*), az első magyar író- és tudóslexikonban kijelentette, hogy „a hunok és a magyarok különböző nemzeteket

alkottak [...], a magyarok a messze szétszóródott finnekkel alkottak egykor egy törzset.” Hasonlóképpen foglalt állást Huszti András jogtudós 1736 körül papírra vetett, de csak 1791-ben megjelent munkájában. A magyarok „legközelebb való Attyafiai” – írta – a „Vogulitzi Népek, a kik Sibériában Muszka Országon tul Ugorok Tartományában laktanak”, s akiknek a nyelve „mind a számlálásban mind egyéb szókbán a mi magyar nyelvünkhöz legközelebb járul” (Huszti, 1791, 78–79.).

Az első olyan magyar, aki a naiv szófejtések helyett korának megfelelő szakszerű nyelvhasználati technikákat alkalmazva szólt hozzá a kérdéshez, Sajnovics János jezsuita szerzetes volt, aki Hell Miksával közösen végzett norvégiai csillagászati kutatásaival párhuzamosan a lapp és a magyar nyelv grammatikai és szókinccsani tanulmányozásában is elmélyedt. Kapcsolódva a nyugati, elsősorban német tudósvilágban terjedő nézethez 1770-ben közzétett értekezésében (*Demonstratio, Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*), nemcsak azt állította, hogy a magyarok és a lappok valaha egy közös ősnyelvet beszéltek, hanem azt is, hogy ebből következőleg együtt is éltek.

Sajnovics könyvét külföldön nagy elismeréssel, itthon részben elismeréssel, részben dühös elutasítással fogadták. Leginkább a Mária Terézia körüli – egyébként felvilágosult – testőrírók támadták, akik a magyar nemzet önbecsülésének aláásását vetették szemére. „Te pedig, Tsillagász! Bár akárki lehetsz, / Kedves rokonidhoz töstént vissza mehetsz, / Vélek száraz halból készült malát ehetsz, / Mert lám ítéletet Nyelvünkről nem tehetsz” – utasította vissza húsz szakaszból álló versében (*Sajnovits' és Hell' bibái tzáfoltatnak*) a lapp–magyar rokonság gondolatát például Orczy Lőrinc.

Barcsay Ábrahám – a „scytháknak vitéz unokája” nevében – ugyancsak versben kelt ki Sajnovics ellen, ki „Lappóniából hurcolja nyelvünket”, s kinek „jármától ójjuk nemzetünket”. Bessenyei György hasonlóképpen vélekedett. „nem a szavakat kell nézni, hanem az erkölcsi tulajdonságot” – írta *Magyarországának törvényes állása* című, 1804-es munkájában –, és „a lapponok közül a megfagyott egek soha olyan bölcseseket, nemes szüikségű és emberséges vérű népet nem bocsátanak ki e világra, kiket a tanult nemzetek tisztelhesse-nek”. A „lapon galád, félelmetes és oly föld alatt lakó vakondnemzet, mely a verekedéstől irtózik, ugyanezért sohasem is hadakozik. Világi hírnév, vagy dicsőségnak kívánása soha fejekben meg nem fordult.” (Domokos, 1998, 65–70.)

Az összehasonlító nyelvészet finnugor rokonságra vonatkozó, egyre részletesebben és meggyőzőbben kifejtett érvei és az évszázados múltra visszatekintő szkíta–hun teória hagyományára közötti szakadékot néhányan a kettő összeillesztésével próbálták áthidalni. A kor történetírói közül közéjük tartozott Pray György, a forráskritikai szempontokat alkalmazó szaktudományos magyarországi történetírás megalapítója és a jezsuita történetírók legnagyobb alakja, a szépírók közül pedig Dugonics András piarista szerzetes, egyetemi tanár. Pray, aki korai írásaiban még elutasította a magyar nyelv „északi atyafiságát”, s maga is a hagyományos hun–avar–magyar kontinuitás alapján állt, Sajnovics hatására elfogadta a finnugor rokonságot. Ugyanakkor a hunokkal és az avarokkal való azonosítást is fenntartotta, sőt a török nyelveket is bevonta a magyar nyelv rokonsági körébe. Nézete szerint a finnugor népek, valamint a hunok és az avarok egyeredetű nép, amelyek az idők folyamán, Kína határvidékéről nyu-

gat felé vándorolván ágakra oszoltak, és nyelv-járásaikra nézve is elkülönültek egymástól.

Dugonics először 1788-ban megjelent, kicsit gyermekes és bonyodalmas, ám ennek ellenére korának bestsellerévé vált regényében (*Etelka*) olvasztotta össze a hunokat és magyarokat a finnugor népekkel. Árpád-kori hősnőjének kedvese, Etele herceg Karéliából, azaz Finnország keleti részéből származik, ahol Attila ősei, a hun–magyarok megtelepedtek, s akiknek egy része a 13. században „lápos” helyekre költözött. Ők kapták aztán a lapp nevet. Hasonló szemléletben készült az *Etelka Karjelben* (1794) című „szomorkás története” és a *Jólánka, Etelkának leánya* (1803) című újabb regénye.

A hun–magyar azonosság tételét megkérdőjelező összehasonlító nyelvészeti meglátások a művelt elit körében tehát visszhangra találtak, s többeket a magyarság eredetével kapcsolatos tudásuk újragondolására készítették. Az iskolai oktatásba azonban, ahol a jövő nemzedékek történelmi tudata megalapozódott, egyelőre nem hatoltak be. Losontzi Hányoki István *Hármas Kis Tükör* című magyar nyelvű tankönyve, melyet nemcsak a különböző felekezetek elemei, hanem ún. grammatikai, tehát felsőbb iskolában is használtak, s amely 1771 és 1849 között mintegy hetven ismert kiadásban jelent meg, néhány mondatba tömörítve és kérdés-felelet formában változatlanul a középkori krónikás hagyomány Bonfini által kiegészített meséjét közvetítette a fiataloknak:

K[érdés]. Kiktől származtak a Magyarok?

F[elelet]. A' Scitháktól, ezek Mágogtól, Jáfét fjától.

K. Hol laktanak régenten?

F. Nap-kelet felé Asiában.

K. Hány ízben jötte nek-ki Magyar Országba?

F. Három ízben: Elsöbben Hunnusoknak,

Másodszor Aváreseknek, és Harmadszor Hungarusoknak vagy Magyaroknak nevek alatt. (Losontzi Hányoki, 1942, 91.)

Csaknem három évtizeddel Sajnovics munkájának megjelenése után, 1799-ben újabb nagy jelentőségű nyelvészeti értekezés látott napvilágot a finnugor nyelvek rokonságáról. Szerzője a nagyenyedi kollégium egyik kalandos életutát bejárt diákja, Gyarmathi Sámuel orvos, lapszerkesztő, színházi sűgő és házitanító volt, aki Otrokoci és mások nyomdokain haladva a héberrel és az arabbal együtt kezdetben maga is a „napkeleti nyelvek” körébe utalta a magyart, s az 1790-es évek közepén még cáfolatot készült írni a finnugor rokonság terjedő tanáról. A cáfolatból azonban végül védőirat lett. Az érveket és ellenérveket mérlegelve Gyarmathi belátta, hogy nem neki, hanem Sajnovicsnak és a személyesen is megismert göttingeni tudósnak, Schlözernek van igaza. *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* című, korszakos jelentőségű műve három fejezetből áll. Az elsőben a magyarlapp–finn, a másodikban a magyar–észt nyelvi rokonságot bizonyította a névszóragozás, az igeragozás, a melléknévfokozás, a számnevek, a névmások, a mondatképzés hasonlóságai, valamint szóegyezések alapján. A munka harmadik részében a magyar és a többi finnugor nyelv közös párhuzamosságait tárta fel, a függelékben pedig a magyar nyelv szláv elemeit és a magyar–török nyelvi egyezéseket vette száma. Utóbbiakról azt vélte, hogy nem a két nyelv közötti rokonságon, hanem későbbi érintkezéseken alapulnak. Mindent egybevetve több elődjéhez hasonlóan maga is arra a következtetésre jutott, hogy a magyar nyelvhez a vogul és az osztják áll legközelebb.

Gyarmathi írása nem váltott ki olyan indulatokat, mint annak idején Sajnovicsé.

A kor talán legnagyobb nyelvésze, Révai Miklós elfogadta a finnugor rokonság tézisét, s a finnugor népeket a „közelebről Atyafiságos Nemzetek” közé sorolta. Ugyanakkor a héber, káldi, szír és arab nyelvekkel is rokonságot feltételezett, csupán távolabbról. Ez a „távolabb való Atyafiság”, mely „olly igaz, és olly szemlátomást való, hogy azt csak a tudatlanok tagadhatják” – írta 1805-ben megjelent *A Magyar Deákai Történet* című munkájában. Kitért a hunokkal való rokonságra, illetve közös eredet mellett is, amit – vélte – „mind kettejüknek hajdani életök, erköltsök, s képek hasonlósága” bizonyít (Révai, 1912, 25–35.). Hasonlóképpen vélekedett Engel János Keresztély, a felvilágosodás korának talán legképzettebb magyarországi történésze. 1813–14-ben kiadott, német nyelvű magyar történeti összefoglalásában (*Geschichte des Ungarischen Reichs*) Révaira hivatkozva a magyar nyelv héberrel, keleti nyelvekkel és finnel való hasonlóságaira egyaránt utalt, ám egyiket sem tartotta elég szorosnak ahhoz, hogy közvetlen rokonságról lehessen beszélni. Biztosan csak azt lehet tudni – írta –, hogy „a magyarok ősi ázsiai halászó és vadászó nemzet” (Engel, 1815, 51–53.). Budai Ézsaiás viszont, aki a tizenhét–tizennyolc éves református diákok számára foglalta össze a magyar történelmet először 1805-ben, s később még többször megjelent tankönyvében, a „hunnusok” és „avarok historiájával” indította munkáját, s úgy vélte, hogy „Sajnovics a Lappónoknak a Magyarokkal való Atyafiságát elégséges fundamentum nélkül vette fel” (Buday, 1833, 1/40.). Virág Benedek, akinek *Magyar Századok* című munkája a 19. század első két harmadának legnépszerűbb és szintén többször kiadott magyar történeti összefoglalása volt, ugyancsak elvetette a finnugor rokonság eszméjét. „Akármint legyen ez – írta – senki

eddig nem tudta bizonyosan megmutatni, hogy a Magyarok nem volnának Atilának maradékától” (Virág, 1816, 5.). Egészen sajátos – bizonyos elemeiben máig ható – elmélettel állt elő Fessler Ignác Aurél, aki Engelhez hasonlóan németül írta meg tízkötetes magyar történetét. Sok-sok évszázaddal ezelőtt a török néptörzsek közé tartozó magyarok szerinte az Indus völgyében laktak, s onnan kiindulva találkoztak vándorlásaik során – valahol az Urál hegység déli részén – a finn-ugor népekkel, akikről több száz szót vettek át, sőt egyes csoportjaikat magukba is olvasztották. Ősi jellemvonásaikat, gondolkodásmódjukat és kultúrájukat, melyek egyáltalán nem egyeznek a finn-ugor népek tulajdonságaival és kultúrájukkal, azonban nem vesztették el. Ezért a magyarok legközelebbi rokonai nem a finnek vagy az obi-ugorok, hanem a kazárok, bolgárok, hunok, ogurok, besenyők és úzok vagy kunok.

Mindezek tükrében vajon csoda-e, hogy a reformkor költői és írói – politikai hajlamaiktól függetlenül – szinte kivétel nélkül a középkori krónikás hagyomány szellemében, s nem a születőben lévő összehasonlító nyelvészet eredményeit alapul véve foglalkoztak a magyarok eredetével? Gondoljunk Berzsenyi költészetére, melynek egyik leggyakrabban felbukkanó hőse a „nagy Attila”, kinek „magva” a magyar nép. Vörösmarty korszakalkotó eposzára, a *Zalán* – Anonymusnál „Salán” – *fitására* (1825), vagy a „szittyá gyermekekről” (1821) és „Csaba szereleméről” (1824) írott verseire. Kölcsey Himnuszára, mely szerint „Árpád hős magzatjai” Bendegúz leszármazottai; vagy akár Petőfi *Lehel vezér* című versére, melyben ő is Attilát teszi meg a „magyar nemzetiség dicső ősapjának”. Kazinczy ugyan hajlott a „halzsírszagú atyafiság” elfogadására, ám sajnálta, hogy „Az újabb história bennünket még

azon örömtől is meg kezd fosztani, hogy magunkat az Attila maradékinak mondhasuk” (Kazinczy, [1808]1916, 148.).

A magyarság legkorábbi múltjának fantáziadús kiszínezése terén minden elképzelhető mértéket túllépett a pesti egyetemen oklevél- és címertant, valamint magyar nyelvet és irodalmat tanító Horvát István, akinek az őstörténeti teóriájában saját korának mércéjével mérve is túltengett a dilettantizmus és a romantikus nemzeti büszkeség. Horvát szerint a világot kezdetben a szittyák lakták, akik közé a palócok, jászok és a „lófejűek” mellett a magyarok is tartoztak. A szittyák eleinte Numíbiában és Abesszíniában éltek, és királyaikat „kunhalmokba”, majd piramisokba temették. Később az egész világon szétszóródtak. Az Atlanti-óceán partvidékén ők alapították Cadixot, de eljutottak Arábiába, Perzsiába és Örményországba is. A pártusok éppúgy magyarok voltak, mint Dávid király, Heródes és Szent Pál, és persze magyar tárgyú az Iliász is, melyet Homérosz a jászok között barangolva írt. A Mare Ionium nem más, mint Jász-tenger, a Mare Aegeum pedig Lófejű-tenger. Ilium Ilusvárat jelent, Babel, illetve Babilónia pedig Bábolnát. Az egyiptomi múmiák pólyafeliratait a székely rovásírás alapján lehet megfejteni, s persze a magyar nyelv sem a zsidóból ered, hanem éppen fordítva: „Tőlünk tsuszott által inkább a Sidó Nyelvbe a Magyarság” (Horvát, 1825, 18–19.).

A történelmi valóságtól való olyan mértékű elrugaszkodás, mint amilyen Horvátnak ezt és néhány más művét jellemezte, a reformkor romantikus költőinek a fantáziáján is túltett. Vörösmarty, aki kezdetben kapcsolatban állt vele, később ezért eltávolodott tőle; Kölcsey lenézte, Bajza József pedig, aki a szépirodalom mellett történetírással is foglalkozott, keményen meg is bírálta. A hazasze-

retet – figyelmeztette idősebb pályatársát máig ható érvénnyel – nem elég a múlt fel-tárásához: „hidegebb megfontolás és ítélet kezdenek országolni a tudományok világában, nem holmi ál istenek, kiket saját zavaros képzelmeink szültek”. A történelmet „álmokkal, képzelet-szülte regékkel elárasztani nem nagy nyereség” (Bajza, 1863, V/181.). A kortársi kritika ellenére Horvát fantazmagóriája a mai napig hivatkozási alap azok számára, akik a magyar őstörténet szakszerű magyarázataival elégedetlenek. (*A magyar múlt eltitkolt évezredei* című sorozat III. köteteként 2001-ben munkája változatlan kiadásban ismét megjelent.)

Máig hatóan nagy karriert futott be az ún. *csiki székely krónika* is, amelyet a hiedelem szerint régi dokumentumokból állítottak össze a 16. század elején, s amelynek egyik, 1695-ben készült példánya 1796-ban bukkant fel Csíksomlyón. A krónika szerint Attila birodalmának felbomlása után a székelyek Erdélyben találtak új otthonra. Központjuk a Székelyudvarhely melletti Budvár lett, amely építetjéről, Budáról kapta a nevét, ahol a székelyek papi és főbírói hatalommal felruházott vezetője, a főrabonbán székelt, s ahol a székelység kókuszdióból készült ezüstveretű áldozóserlegét őrizték. A Kárpát-medencébe érkező honfoglaló magyarokat a Zandirhám nevű főrabonbán fogadta, aki átadta az új hazát keresőknek a székelyek kőbe vésett alaptörvényeit, amelyekre Árpád fel is esküdött. Bár a dokumentum hitelességét a tudós világban kezdettől sokan kétségbe vonták, a nagyközönség és az értelmiségi elit egy része lelkesedett érte. Először kéziratban terjedt, majd 1818-tól nyomtatott formában is. A latin nyelvű szöveg hamisítvány voltát anakronizmusai és belső ellentmondásai alapján előbb Nagy Géza mutatta ki 1883-ban, majd nála

is meggyőzőbben Szádeczky-Kardoss Lajos 1905-ben. A székelyek eredetével és történelmével kapcsolatos mitikus elméletek ettől függetlenül a mai napig hiteles forrásként hivatkoznak a perdöntő szándékkal és anyagi haszon reményében összeállított dokumentumra (Sándor, 2011, 376–378.).

A magyar nyelv rokonsági kapcsolatai és a magyar nép eredete körül kialakult reformkori diskurzust egy fiatal jogász, Reguly Antal lendítette ki a holtpontról. Kőrösi Csoma Sándortól és más kortársaitól eltérően, akik tudatosan, a „keleti magyarok” felkutatása céljából utaztak Ázsiába, Reguly a sors szeszélyéből került kapcsolatba a magyar őstörténettel. A véletlennel egy száműzött finn könyvtáros képében találkozott Stockholmban, ahová németországi tanulmányútjáról érkezett, turistaként. A finn bölcsésszel folytatott beszélgetések hatására döntötte el, hogy további életét népe nyelvrokonainak a felkutatására szenteli. 1839-ben ezért Finnországba költözött, ahol a finn és a lapp nyelvet tanulmányozta, valamint finn népköltészeti alkotásokat gyűjtött, és hozzákezdett a nem sokkal korábban megjelent *Kalevala* fordításához. 1841-ben Szentpétervárra költözött, ahol oroszul tanult, és az Urál-vidék szakirodalmát tanulmányozta, majd az 1825–27-ben létrehozott Magyar Tudós Társaság támogatásával 1843 és 1846 között bejárta Szibéria nyugati tájait. Közel másfél évet töltött a vogulok és az osztjokok között, ahol a két nép nyelvét, vallási szokásait és népköltészetét tanulmányozta. Később a Volga környékén élő népek – mordvinok, cseremiszek, udmurtok, baskírok és csuasok – körében is megfordult. Vele többé-kevésbé egy időben, 1841 és 1849 között az Urál két oldalán élő finnugor és szamojéd népek között a finn Alexander M. Castrén, aki az ún. uráli (finnugor és szamo-

jéd) népek őshazáját a mai Mongólia északnyugati részén, az Altáj- és a Szaján-hegység vidékén vélte megtalálni. Reguly, aki elfogadta Castrén elméletét, 1848-ban tért haza betegesen, ám páratlanul gazdag nyelvi és néprajzi gyűjtéssel a poggyászában. Betegsége és 1858-ban bekövetkezett halála megakadályozták gyűjteményének feldolgozásában. Ezt végül egy másik jogászból lett nyelvész, Hunfalvy Pál – 1851-től az Akadémia főkönyvtárosa – végezte el. Feldolgozása (*A vogul föld és nép*), amely nemcsak nyelvi, hanem földrajzi és néprajzi anyagot is tartalmazott, 1864-ben jelent meg. Hunfalvy ebben meggyőző érvekkel mutatta ki, hogy „a magyar nyelv az áltaji nyelvfajhoz, ennek pedig ugor nyelvcsoporthoz tartozik, a’ melly a’ középső helyet foglalja el a’ finn és a’ török nyelvcsoporthoz közt”, s „a’ vogul és osztják nyelvekhez áll legközelebb”. Ebből és a különböző bizánci, nyugat-európai és magyar írott források összevetéséből – Castrén elméletével szemben – arra következtetett, hogy „a’ magyar népnek ősi hazáját hát ott kell keresni, a’ hol másfelül a’ kazar néppel is érintkezhetik vala. Ez az ősi haza az alsó Irtis és a Tobol mellékein vala, a’ hová a’ magyar krónikák is teszik”. Innen, vagyis az Urál túloldaláról vándoroltak tehát eleink dél-nyugati irányba, hosszabb időt töltve Baskíriában, Levédiában, majd végül Etelközben. Azt, hogy a hunokkal és az avarokkal rokonságban álltunk-e, nyelvészeti alapon – tudatosította olvasóiban – nem lehet eldönteni, mert egyik nép nyelvét sem ismerjük. A magyar krónikairodalom hun–magyar hagyományában mindazonáltal „nincsen lehetetlenség, ámde történelmi bizonyossággá sem lehet tenni” (Hunfalvy, 1864, 352–354.).

Hunfalvy későbbi munkáiból ez a megengedő attitűd eltűnt. Magyarország népeivel foglalkozó, 1876-ös összegző monográfiájá-

ban, amely őstörténeti fejtegetésekben is bővelkedett, ellentmondást nem tűrő hangon szögezte le, hogy az „ethnografiában a nyelv tanúsága az egyedül biztosan világító kalauz”, s hogy „A nemzetek eredete azonos az illető nyelvek eredetével”. A magyar nyelv jellegzetességei pedig egyértelműen arról tanúskodnak, hogy „a magyar nemzet a finn-ugorok közösségében származott; hogy az ugorokkal együtt elvált a tulajdonképpeni finnektől, s az ugarság déliebb tartományán folytatá képeződését, leginkább még mint halászó, vadászó nép”. Az ugor őshazát ezúttal az Urál hegység két oldalára, „nyugatra a Pecsóra, Káma és Közép-Volga, keletre az Obi, Alsó Irtis és felső Jajk (Ural-folyó) mellékeire” helyezte. Az évszázadokon át tartó finnugor és az ezt követő ugor együttélés során „képződött ki a nemzetnek és a nyelvnek azon egyedisége, a melly neki lelke volt és marad minden következő időben”. A későbbi hatások, így a török és a „szlovén”, vagyis szláv ehhez képest elhanyagolhatók; „a nyelvnek szelleme, melly leginkább az igezőkban lélekszik, változatlanul maradt meg”. Részletesen foglalkozott a középkori krónikás hagyománnyal is, melyet a mesék birodalmába utalt. A hun eredet tana például – szögezte le – „idegen földről”, vagyis a nyugati krónikákból került át a magyar krónikákba; „az tehát így, a mint bírjuk, történelmi alap nélkül szűkölködik; mesénél nem egyéb”. „mesénél nem egyéb a székelyek hun eredete is”, amit leginkább a magyarral tökéletesen egyező nyelvük bizonyít. Ez ugyanis arra vall, hogy ugyanolyan társadalmi és kulturális hatások érték őket, mint a magyarokat. „A székely nem jelent hát külön nép-fajt, hanem határ-örzöt, ki bármilyen eredetű lehetett is”, és Erdélybe csak Szent László uralkodása alatt vagy ez után telepítették őket (Hunfalvy, 1876, 222–302.).

A Sajnovics által megkezdett, majd Gyarmathi, Reguly és Hunfalvy által folytatott műre Budenz József tette fel a koronát. Josef Budenz a marburgi és a göttingeni egyetemen tanult nyelvészetet, s mivel az altáji nyelvekkel akart foglalkozni, magyarul kezdett tanulni. Magyarországra 1858-ban érkezett, Hunfalvy hívására és támogatásával. Gyorsan és jól megtanult magyarul, bekapcsolódott Reguly hagyatékának a feldolgozásába, s 1872-ben ő lett a budapesti egyetem altáji összehasonlító nyelvészeti tanszékének, a későbbi Finnugor Nyelvtudományi Tanszék első professzora. Bár kezdetben a magyar–török nyelvi rokonságot jellemzőbbnek tartotta a finnugor–magyar nyelvi kapcsolatnál, pályája második felében a magyar–török egyezések kevésbé fontos, másodlagos jelentőségét hangoztatta. 1873 és 1881 között öt füzetben tette közzé főművét, a *Magyar–Ugor Összehasonlító Szótárt*, amely a mai napig a finnugor összehasonlító nyelvészet alapja. Ebben közel ezer magyar tőszó finnugor voltát igyekezett igazolni. Bár szómagyarázatainak jelentős része nem bizonyult időtállóknak, a szakszerű finnugor összehasonlító nyelvészet magyarországi megteremtésében játszott szerepe kimagasló. (Pusztay, 1977, 159–162.)

Hunfalvy és különösen Budenz munkásságával a közel egy évszázados vita a magyar nyelv rokonsági kapcsolatairól eldőlni látszott. A finnugor rokonság és az őshaza Urál mellé helyezése a külföldi szakirodalomban egyre inkább elfogadottá vált. Kivételnek számított Amédée Thierry francia történész 1856-os munkája Attiláról és utódairól, amely továbbra is a hun–magyar rokonság koncepcióját népszerűsítette. A magyar tudósvilágban ugyancsak nőtt a finnugor rokonság elfogadottsága. Emellett azonban – különösen a szélesebb értelmiségi közegben – a Szkítia-tan

és a hun–magyar azonosság teóriája is tovább élt. Ezt a kettősséget jól példázza Arany János életműve, aki akadémiai titkárként, majd főtitkárként számos alkalommal nyilatkozott elismerően a finnugor nyelvészekről és azok eredményeiről, sőt a finn népköltészetéről és a szamojéd népmesékről is írt. Mint költőt ugyanakkor az 1850-es évektől haláláig foglalkoztatta a Kézai-fele hun történet, amelyet Hunfalvytól eltérően a „nép szájaról vett” „ősi hagyomány” lejegyzésének tartott. Befejezetlenül maradt *Csaba-trilógiájában*, amely a *Rege a csodaszarvasról* című éneket is tartalmazza, e történet számos epizódját öntötte versbe, és örökítette ezzel tovább.

Mindazt, amit Arany versekben, Jókai „regényes rajzokban” csöpögtette az újabb magyar nemzedékek szívébe-lelkébe. Először 1854-ben megjelent mesés történeteiben a magyarok ugyanúgy azonosak a hunokkal, mint Kézainál, s a honfoglalás tulajdonképpen „Attila országának”, a „gazdag apai örökségnek”, az „ígéret Kanahanjának” visszafoglalása volt a régi hazában maradtak által. Pontosabban csak a keleten maradtak „harcosabb fajja” által, mert a „gyávább ivadék” „felhúzódtott északnak gulyáival, nyájaival”, s ott antropológiailag is átalakult. „Nyomorék törpe troglodyth faj” lett, akinek „termete erőtlen, csenevész, alig magasabb négy lábnaál, feje összelapult, szegletes, széles szája, kicsiny szemei, egész arca a lélek állati butaságának képe, kinek szíve semmi gyönyört, semmi vágyat nem ismer, kinek egyetlen ösztöne a mindennapi éhség, kinek lelkében semmi magasabb érzelem nem lakik, ki semmit nem tud, semmit nem szeret [...]”. És a nép oly nyelvet beszél, melynek legtöbb szava a magyaré, a délczeg népé, ki lánglelke hírével ezredéves éltet vívott ki magának az idegen fajok között, ki még most is egyike az Isten

legszebb, legnemesebb népeinek.” (Jókai, 1854, 29–30.) 1883-as *Bálványosvár* című művében a csíki székely krónikát regényesítette meg. „A sokféle magyar népcsalád között – írta – a székely magát tartja a legelsőnek, azután ereszti a többit. [...] És méltán. Őneki van itt legrégebb hazája igazi megerősített országa, aminek idegen soha talpalatnyi földjét se vette meg [...] akinél ereklyében tartogatják Etele égből esett kardját, Csaba vezérnek ökörbőrbe hun betűkkel írott véghagyományát, Zandirhám kőpajzsait az öt alaptörvény-nyel, s a hét vezér kókuszdió serlegét, amibe azok a szövetségkötésnél vérüket csorgatták. Ez mind a székelyek kincse. Az ősvallás is náluk maradt meg szittyva tisztaságban.” (Sándor, 2011, 379.)

A történetírás ugyan már távolabb került a középkori hagyománytól, ám attól teljesen még korántsem szakadt el. A nemzeti liberális történetírói iskola legnagyobb alakja, Horváth Mihály az 1860-as években megjelent magyar történeti szintézisének első kötetében a „nemzeti mondák” és a „történelem nyomán” egyaránt ismertette a magyarok eredetét, ám hitelesebbnek „nemzeti hagyományainkat” fogadta el. Azt, hogy a magyar és a finn nyelvek rokonságban állnak egymással, Horváth nem vitatta. Ám ezt nem tartotta perdöntőnek. A „török-nyelvel – írta – szint-annyi nyelvünk hasonlatossága, mint a finnel. Sőt kétségtelen az is, hogy nyelvünk a mandsu-mongolhoz is hasonlít mind szellemére, nyelvtani szabályaira, mind számos gyökszavaira nézve [...] Mi több, még azt sem lehet kétségbe vonni, hogy számtalan gyök- és származék-szavunk a khinai nyelvben található értelmének megfejtését.” Másrészt, és ebben feltétlenül igaza volt, Alexander von Humboldtra és különböző embertani megfigyelésekre hivatkozva amellet érvelt, hogy

„a nyelvek hasonlatosságából nem lehet következtetést vonni a népfajok azonosságára”. Mindezeket mérlegelve a magyarokat az „altáji, vagyis a hun-scytha népcsalád” tagjai közé sorolta, és „vérrokonait”, a kunok, kazárok, bolgárok, avarok és besenyők családfáját egészen Jáfetig vezette vissza – gyakran szó szerint idézve Kézait. Az őshaza kérdésében nem foglalt állást, Julianusra hivatkozva mindössze annyit jelentett ki, hogy Levédia előtt a magyarok valahol a Volga mellett, a Baskíriának nevezett vidéken éltek (Horváth, 1860, I/1–17.). Horváth kortársa és kollégája, Szalay László viszont úgy oldotta fel a hagyomány és a tudomány között feszülő ellentmondást, hogy a 800-as évek utolsó harmadától indította többkötetes országtörténetét. Az ősmagyarokról csak annyit jegyzett meg, hogy „A magyar – turk nemzet – társa és rokona volt, úgy látszik a khazar népcsaládnak”, amely Közép-Ázsiából költözött Európába, a hol „nagyszerű birodalmat alapított” (Szalay, 1852, I/4.).

4. Az ugor–török háború

A finnugor rokonsághoz képest, melyet egyre többen fogadtak el, a török hatásokat a 19. század második felének nyelvészei tehát kisebb jelentőségűnek tartották. Kezdetben ez jellemezte Vámbéry Ármin felfogását is, aki négyéves konstantinápolyi tartózkodás és nyelvtanulás után az 1860-as évek első felében muzulmán dervisként egész Közép-Ázsiát beutazta. Hazatérve részben útleírásokban, részben nyelvészeti dolgozatokban számolt be tapasztalatairól. Bár ezekben még elismerte a magyar nyelv alapvetően finnugor voltát, s a török nyelvvel, illetve népekkel való rokonságot másodlagosnak tartotta, szöveggyeztetései során olykor szakszerűtlenül járt el. Esetenként a török szavak másodlagos jelentését

vette alapul, s azok hangalakját is megváltoztatta. 1871-ben Budenz József ezért erős kritikában részesítette, amiből évekig elhúzódó, éles vita keletkezett. Budenz vádjaira Vámbéry néhány év múlva hétszáz oldalas könyvben válaszolt. Ebben azt vélelmezte, hogy a magyar olyan „vegyülék nép”, „amelyben nem finn-ugor, hanem török-tatár elem képezi a tulajdonképpeni magvat, vagyis inkább a kiváló alkatrészt”. Feltételezése szerint a „prehistoricus korban” egy olyan „etnográfiai forradalom” zajlott le Közép-Ázsiában, amelynek során délről különböző török-tatár népek zúdultak az Altaj-hegység északi lejtőin élő finnugor népekre, és szorították őket nyugatra, az Urál felé. A későbbiekben a győzők összeolvadtak a legyőzöttekkel, amiből a „legtarkább népvegyületek” keletkeztek. Ezek egyike a magyar, amelynek többségét ugyan az ugorok adják, ám magva és vezető rétege török eredetű (Vámbéry, 1882, VI.).

A hosszan elnyúló vitában Budenz mellett elsősorban nyelvészek, például Hunfalvy Pál és Szinnyei József szólaltak meg, míg Vámbéry mögé főleg történészek, például Kuun Géza, Marczali Henrik, Pauler Gyula és Thury József sorakoztak fel. A kritikák hatására Vámbéry módosította álláspontját. A honfoglalás millenniuma alkalmából közzétett újabb könyvében visszatért eredeti felfogásához, és több kérdésben bírálóinak adott igazat. Elismerte, hogy a magyar és a finnugor nyelvek „rokonsági foka [...] kiemelkedőbb és inkább észrevehető, mint a magyar és a török nyelv terén”. Továbbá azt is, hogy a magyarként ismert „keveréknép finn-ugor eredete felől legkisebb kétségünk sincs”. Ugyanakkor továbbra is tagadta azt a Hunfalvy és általában a nyelvészek által képviselt felfogást, mely szerint egy nyelv az azt beszélő nép hovertartozására, rokonsági kapcsolataira nézve

is csalhatatlanul eligazít. Emellett újabb – a krónikahagyomány kettős vagy háromszoros honfoglalás-tanát átértelmező – hipotézisekkel állt elő. Ezúttal azt állította, hogy a finn-ugor népek már Attila hadaival megjelentek a Kárpát-medencében. „ezen ugorok Attila seregében a mállához tartoztak és nagyobbára békés részvevőként működtek”. Az avarokhoz szintén csapódtak ugor segédnépek, így a Kárpát-medencei népkeveredés a 6–8. században is folytatódott. Amikor tehát a 9. század utolsó harmadában Árpád magyarjai feltűntek a Kárpát-medencében, „azon törzsbeli és vér szerint való rokonaikra akadtak, akiket rendszeren az avarok maradványainak mondanak” (Vámbéry, 1895, 7., 23., 186.). Ha nem így lett volna – jegyezte meg már korábbi, 1882-es könyvében –, vagyis ha a magyarság „nem képezte volna azt a magot, mely körül a különféle rokon elemek kristályosodtak: körülbelül úgy járt volna, mint a bolgárok, mongolok, mandzsuk stb., kiket szellemi felsőbbségük mellett is a saját magoktól legyőzött tömegek elnyeltek és fölemésztettek”.

Vámbéry logikai és nyelvészeti alapokon nyugvó feltevéseit, melyek lényege tehát az ugor–török keveredés, illetve e keveredésből kialakult magyarság többszörös Kárpát-medencei betelepülésének a tézise volt, a 19. század második felében örvendetesen szaporodó 8–II. századi régészeti leletanyag is alátámasztani látszott. Az 1834-ben megtalált benepusztai sír és a századforduló között a régészek több mint kétszáz honfoglalás kori temetőt és egyéb lelőhelyet tártak fel. Ezek egy részének elemzése alapján Pulszky Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója már 1874-ben arra a következtetésre jutott, hogy az avarok éppúgy „turáni nép” voltak, mint Árpád magyarjai, s hogy jelentős részük túl

élte a Frank Birodalom 781 és 791 közötti támadásait. S noha „krónikáink erről hallgatnak”, a 9. század végén ezek a töredékek „egyesülhettek a csak két generációval később érkező Árpád hadaival”. A régészeti, nyelvészeti és a néprajzi adatokból kiolvasható ismeretek szintetizálására törekvő Nagy Géza pedig a századforduló éveiben kifejezetten az avarok, illetve egyes avar kori népcsoportok és a honfoglaló magyarok közötti etnikai kapcsolat lehetőségéről cikkezett. Az említett régészek és a kolozsvári Pósta Béla professzor, aki Zichy Jenő 1897-es expedíciójának tagjaként oroszországi leletanyagot is tanulmányozott, kimutatták, hogy a Kárpát-medence honfoglalás kori tárgyi emlékanyagának jellemzői (virágmotívumok, veretek és szablyák formája, valamint a gazdagabb mellékletekkel rendelkező sírok lovas temetkezései) nem a kaukázusi vagy a Volga menti, hanem inkább a közép-ázsiai leletekkel mutatnak rokonságot (Langó, 2007, 96–99.).

Az 1890-es évek elején a régészeti megközelítéseknél jóval merészebb, ám Vámbéry koncepciójával ugyancsak érintkező új hipotézissel állt elő gróf Kuun Géza, a sémi és más keleti nyelvek ismerője. Szerinte a magyarok elődei évezredekkel korábban messze keleten, az Altaj-hegységtől északra laktak, s az ujugrokkal együtt keleti török nyelven beszéltek. Az időszámításunk kezdete utáni első évszázad végén innen költöztek az Irtis vidékére, ahol „on-ujgurként” ismerték őket, és ahol érintkezésbe kerültek a Jugriában lakó vogulokkal és az osztjákokkal. Ennek az érintkezésnek az eredménye a magyar nyelv finnugor jellege, s az ujugur–ugor népkeveredés. A 6. század közepén a magyar törzsek innen is továbbmentek. Új szálláshelyük az Uráltól nyugatra fekvő Baskíria lett, ahol viszont az avarokkal laktak együtt. Itt alapították Mag-

na Hungáriát, ahonnan többségük a 8. század végén indult újabb vándorútra nyugat felé. Egy részük azonban itt maradt, s az ő utódaikkal találkozott Julianus 1237-ben (Kuun, 1892, I/II–II4.).

Az „ugor–török háború” 19. század végéig terjedő szakasza igazolta, hogy bár az évszázadok folyamán török hatások is érték, a magyar nyelv grammatikai alapja és alapszókinccse finnugor jellegű. Ugyanakkor tudatosította, hogy a nyelvi rokonság nem feltétlenül jelent etnikai rokonságot. Marczali Henrik, a professzionális magyar történészek első generációjának legnagyobb alakja ebben a – Hóman Bálint által utóbb „egyeztető iránynak” nevezett – szellemben írta meg a magyarok eredetét a millenniumi ünnepségek alkalmából megjelent Szilágyi-féle *A magyar nemzet történetében*. „Több mint egy századnak kutatása, Helltől és Sajnovicstól Budenzig – írta – kétségtelenné tette, hogy a magyar nyelv az Urál–altáji nyelvcsalád egyes ágai között az ugor nevűhöz mutat legtöbb hasonlóságot. De ugyancsak a nyelvudomány alapította meg azt is, hogy a nyelvkincs igen lényeges része az ugyanazon nyelvcsaládhoz tartozó törökhöz áll közel, sőt, hogy még a mongol sincs a magyar nyelv alkotóelemei közül kizárva.” Tehát a „magyar nyelv eredete nagyjában tisztázva van”, ám „a nyelv eredetének felvilágosítása, bár igen lényeges momentum, még nem deríti fel a nemzetnek eredetét.” Fontosabbak ennél az „embertani sajátosságok: a termet, haj, bőrszín, koponyaalkat”. A régészek hipotézisei, s a 19. század utolsó harmadában induló antropológiai kutatások első eredményei alapján a honfoglalók „faji”, vagyis etnikai hátterére vonatkozólag Marczali biztos választ még nem tudott adni. Annak eldöntésére, hogy a honfoglalók „pontosan a török, finn–ugor, vagy mongol ághoz”

tartoztak-e, „nincs elegendő biztos adatunk” – írta. Csak az biztos, hogy „az új hazában végbemenő nagyméretű keresztelkedés a régi különbségeket elenyésztette”.

A bibliai genealógia teljesen kikerült az összefoglalásból, a hun hagyomány viszont csak részben. Az, hogy a magyarok a hunok utódai lennének – fogalmazott Marczali – „nem bizonyítható be”. Azt viszont, hogy „a magyarok elei valaha Attila birodalmához tartozhattak”, „bajos volna tagadni”. Bizonyítékként részben Jordanesre hivatkozott, aki gótokkal foglalkozó munkájában (*A gótok eredete és tettei*) az Attila halála után Szkítiába visszahúzódott 6. századi hunok egyik törzseként említette a szerinte talán magyarokat jelentő „hunugurokat”, valamint a 8. századi bizánci történetíróra, Theophanesra, akinek a világkrónikájában (*Cronographia*) egy Muag(y)ernekn olvasható hun király is szerepel, akinek a neve azonos lehet a magyar népnévvel. A középkori magyar krónikákat, mint a „hazai hagyomány” részét részletesen ismertette, ám áttekintésének végén elég egyértelműen leszögezte: „Hazai kútfőink alapján tehát nem nyerhetjük az ősz magyar állapothoz és azok változásának csak némileg is megbízható képét. Még ott is, a hol csillog az igazi hagyomány nemes fémje, nagy fáradtsággal és óvatossággal kell azt kiolvasztani a hozzá tapadt idegen érczek és földnemek közül”.

A magyarok őshazáját Marczali Vámbéryhez hasonlóan az Urál és a Kaszpi-tenger közé helyezte, ahová az „ural-altaji faj közös fészékének” tekinthető Altaj vidékéről érkeztek eleink – hosszú vándorlás után. Az őshazában perzsa hatás érte őket, és itt találkoztak a finn-ugor törzsekkel is, amelyek „ősregi időktől fogva” az Urál és a Volga folyók felső folyása mentén éltek. Lovas, pusztai népként, „gya-

korta úzött rablásaival” az ősmagyarság egyre nagyobb számban szedett szolgákat a hegyvidéki ugor lakosságból, míg mások önként hódoltak meg. „Megléhet, sőt valószínű, hogy az alávetettek száma nagyobb volt az uralkodó fajénál. De hogy ez az utóbbi török volt, azt nemcsak a nevek mutatják, hanem még inkább lehet azt következtetni a két alkotó rész politikai és katonai viszonyaiból. Mint ilyen török-ugor keverék nép lépi át a magyar nemzet, a történeti források tanúsága szerint is, a történelem küszöbét.” (Marczali, 1895, I/7–34.)

Az avarok és a magyarok közötti etnikai kapcsolatnak és a magyarok 9. század előtti esetleges betelepülésének kérdését Marczali nem hozta szóba. Szerzőtársa, a hunok és az avarok Kárpát-medencei uralmával foglalkozó Nagy Géza viszont mint bizonyosságot közölte olvasóival, hogy „Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában. A magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás. Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a VII. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdődött. Mondáink a székelyeken keresik ennek az első rajnak az ivadékait s az ilyen dolgokban csodálatosan szívós szokott lenni a népek emlékezete” (Nagy Géza, 1895, I/CCCLII.).

5. A második ugor–török háború

A több évszázadon át általánosan elfogadott hun–magyar azonosság tana a 19. század végére tehát lényegében a legendák birodalmába utaltatott. A honfoglaló magyarság finn-ugor eredetű nyelve, másrészt lovas-nomád törökös kultúrája és társadomszervezete közötti ellentmondás, továbbá az ősmagyarok vándorlási útvonala azonban továbbra is élénken foglalkoztatta a kutatókat. A hun–

magyar érintkezés lehetőségét is fenntartó török–magyar nyelvi és/vagy etnikai rokonság hívei és a finnugor nyelvi és népi rokonság tanának képviselői közötti intellektuális pengeváltások ezért a 20. század első felében is folytatódtak. Sőt nemcsak folytatódtak, hanem az 1930-as évekre ismét olyan gyakorrivá és élessé váltak, hogy Moór Elemér, a kor egyik kiváló nyelvésze 1939-ben „második ugor–török háborúkért” jellemezte az új kor új szereplőinek vitáit.

A magyarság hunokkal is kapcsolatba hozott török eredetét közvetlenül Marczali összefoglalójának megjelenése után fejtette ki Thury József, a kiskunhalasi református gimnázium tanára és könyvtárosa, aki Vámbéry biztatására nemcsak törökül, hanem arabul és perzsául is megtanult, s a nyugati és a bizánci források mellett az akkor hozzáférhető arab, perzsa és kínai kútfőket is behatóan tanulmányozta. A magyarok ős-őshazája – állította Kuun Gézához hasonlóan –, „akiket a történelem mindig a török népcsalád egyik tagjának ismert”, feltehetően a Szaján-hegységtől is keletre, az Orkhon, a Tula és a Szelenga folyók mentén, a Bajkál-tótól délre terült el, ahol az ujuguroknak, uguroknak és iguroknak is nevezett több más török törzssel éltek együtt. Közülük vált ki tíz törzs (on-ujgur/on-ugur), amelyek az 1. század végén az Irtis felső folyása és a Balkas-tó közötti pusztákra, a mai Kirgíziába, onnan pedig a 4. században az Urál hegység és a Kaspi-tenger közötti sztyeppe-övezetbe, a Volga- és az Urál folyók mellé vándoroltak. Ezt az Európa keleti határaihoz érkező népcsoportot a kínaiak hungnu/hunnu/hiun, a perzsák hunu, a hinduk húna, míg az európai írók az 5. századik khun, hunn, hun, unn névvel illették. Ők maguk – vélelmezte Thury – azonban ugurnak/ujgurnak vagy onogur/unugurnak

hívták magukat, s az 5. századtól így azonosították őket a bizánciak, köztük Priszkosz rétor is. Ebből és más névelőfordulásokból Thury arra következtetett, hogy az ősmagyarok (hunugurok/unugurok) a hunokkal és az avarokkal együtt az ujugurok közül kivált onogurok egyik ágát alkották. Így tehát „a magyarok rokonsága, a legrégebb időkben pedig azonossága a hunokkal” nem mese, hanem „olyan történeti tény, melynél szebben és kézzelfoghatóbban semmit sem lehet bebizonyítani a történelemben”. Vámbéryhez, Kuunhoz és Marczalinhoz hasonlóan Thury is feltételezte, hogy a török eredetű onogurmagyarok ebben a térségben találkoztak a vogulok és az osztjákok őseivel, akik egy részével – noha a történetírás erről nem tud – össze is vegyültek. Az 5. század közepén ez a keverék nép vonult a Kubán folyó vidékére, a Maeotistól keletre és a Kaukázustól északra. Ezen a vidéken jött létre a 6. század második és a 7. század első felében a második hun birodalom, amelybe – vélte – az etnikailag rokon bolgár–török népek és a magyarok is beletartoztak. Így érthető, hogy Theophanes bizánci történetíró szerint a Gordasz hun király ellen lázadó testvért Muag(y)ernek hívták, akinek az emléke a magyar krónikákban Magor/Mogor néven maradt fenn. Dula alán fejedelem, akit a források Dulo néven említene, ugyancsak történeti személy volt.

A magyarok „harmadik hazájának” az a föld tekinthető, amelyet egyes latin írók Onogorianak, Konstantin császár pedig Lebédiának nevezett. A magyarok itt – „biztos tudomás szerint” – három részre szakadtak. Egyik részük északra vándorolt a Káma folyó és az Urál hegység mellé, a másik részük visszahúzódott kelet felé a Kaukázusba, s csak a harmadik rész vándorolt tovább nyugatra, előbb Etelközbe, majd onnan Pannóniába.

„A két elmaradt rész aztán idő múltával egészen mássá lett külön-külön, mint amik mi vagyunk mai hazánkban.” (Thury, 1896)

Főleg régészeti megfontolások alapján keletre, és pedig Nyugat-Szibéria déli részére és az ezzel érintkező kirgiz pusztaságra helyezte a honfoglalók „régii hazáját” Nagy Géza is, aki az I. világháború előtti években több tanulmányában foglalkozott a magyarok eredetének és Kárpát-medencei meglepedésüknek kérdésével. Krisztus születése táján ezen az „öshazának” nevezhető területen „nomadizált a régi időben [...] a legelőbb jyrkának, majd urg (urgoi), orognak, aztán ugurnak, ogornak nevezett, s a magyarság különböző testvértörzseit magába foglaló, a finn-ugorságnak keleti ágát alkotó népség”, amely déli irányban az irániakkal, perzsákkal és alánokkal, kelet felé pedig a törökséggel, sőt rövidebb ideig talán még a mongol–tunguz népséggel is érintkezett. Az ősmagyarok tehát nem ujugrok, hanem finnugorok voltak, ám a Kr. után I. évszázadban beékelődtek közéjük a Belső-Ázsiából nyugatra áramló hun–török törzsek, s ezzel vége szakadt „a magyar fajta néptörzsek korábbi területi összefüggésének”. Az együttélés meghatározó etnikuma a hun népség volt, amelynek „vezérlete alatt” különböző „ugor–török keverékből álló nemzetek” jöttek létre. Ez a „hun–magyar–ugor keverék nép” először 567 és 678 között jelent meg a Kárpát-medencében, akikhez 677–678 táján a Kaukázus vidékéről egy onogur–bolgár csoport is csatlakozott. Ennek a „hun–avar (bolgár–avar) korszaknak” az emléke a nagyszentmiklósi kincs, amelynek akkor forgalomban lévő azonosításai – „Attila kincse”, avar kagáni lelet, bolgár emlékmű – Nagy szerint éppen ezért távolról sem egymást kizáró magyarázatok. Nagy a 9. századi honfoglalókat sem tartotta homogén etnikumnak.

A „vezető osztályt”, illetve a „vezérnemzetségeket” feltétlenül türk, és pedig altaji türk eredetűnek és nyelvűnek gondolta, a „harcosok tömegét” viszont ugor eredetű magyarnak. „Ezért tűnt el olyan gyorsan a dunamenti hazában a török nyelv”, noha Árpád és utódai a bizánci források tanúsága szerint még két nyelven, törökül és magyarul is tudtak (Nagy Géza, 1907, 1908).

A „törökösökkel” elsősorban Budenz József tanítványai, Munkácsi Bernát és Szinyeyi József szálltak vitába ugyancsak az I. világháború előtti években. Erre az időre általában elfogadottá vált, hogy – Szinyeyi szavaival – „a nyelvek rokonsága nem bizonyítja okvetlenül a népek fajrokonosságát”, ahogy „ugyanazon anyanyelvűek sem tartoznak okvetlenül mind ugyanahhoz a fajhoz”. Elvileg ezért akár az is elképzelhető, hogy „az »igazi« magyarság vagy a magyarság »zöme« faj szerint nem finnugor, hanem török–tatár nép”. Ám – szögezték le mindketten ellenvéleményüket – „a tudomány világánál [...] érvénytelennek bizonyulnak azok az erősségek, amelyeket a magyarság török voltának bizonyítására fölhoztak”. Bizonyítottnak csak az tekinthető, hogy az ugor közösségből kiszakadó és nyugatra vándorló magyar törzsekhez a honfoglalás előtt török csoportok csapódtak, amelyek az évek folyamán nyelvet cseréltek.

Munkácsi Szinyeyihez és más „finnugristákhoz” hasonlóan a legendák birodalmába utalta a török eredetet és a közép- vagy belső-ázsiai őshaza ezzel összefüggő elméleteit. Tagadta azt is, hogy a magyarok az onogurokkal lennének azonosíthatók. Legfeljebb az képzelhető el, hogy ez a „török fajú és nyelvű népség” etnikai, s talán politikai összeköttetésben is állt „a merőben más fajú és nyelvű és más műveltségi fokon álló magyarokkal”.

A magyarok vándorlási útvonalát illetően ugyanakkor merőben új elmélettel állt elő. A magyar nyelv alán és kaukázusi elemeire, továbbá Jordanes és Theophanes egy-egy megállapítására hivatkozva az ugor őshazát nem az Urál hegység egyik vagy másik oldalára, hanem a Kaukázus északi lejtőire, valamint a Volga és a Don közötti pusztákra, vagyis a Kubán folyó vidékére helyezte. Az ősmagyarok és az obi-ugorok itt ismerték meg az erdei életet, a halászatot, valamint a „lovás vadászatot” is. Ezt az együttélést az 5. század közepén keletről nyugatra áramló onogurok zavarták meg, akik a magyarokkal rokon népeket északi irányba szorították. Az „erősebb magyarokkal” azonban „valószínűleg nem bírtak, s ezért velük közösségben lakni, vagy szomszédos szövetségben élni kényszerültek”.

A „finnugristák” főleg nyelvészeti érveit a századforduló időszakától a néprajzi megfigyelések és az ún. életföldrajzi módszer alkalmazása is alátámasztani látszottak. Már említett 1897–98-as oroszországi expedíciójára Zichy Jenő nemcsak régészt, zoológust és nyelvészt, hanem Jankó János személyében etnográfust is vitt magával. Jankó hatalmas összehasonlító anyaggal tért haza. Ez képezte alapját *A magyar halászat eredete* című munkájának, amelyben a magyarság vándorlás előtti őshazáját három fontos halfajta nevének hasonlósága alapján a nyelvészekkel összhangban az Urál nyugati lejtőire, a Volga, az Urál és a Káma folyók közé helyezte. A vogulok és az osztjások innen keltek át az Urál túlsó oldalára, és vonultak észak felé az Irtis és az Ob völgyében, míg a magyarok déli, majd nyugati irányba sodródtak. Vándorlásaik során találkoztak és vegyültek különböző török népelemekkel, ám eredeti jellegzetességeiket sem nyelvi, sem etnikai értelemben nem veszítették el. „A finnugor népek –

fogalmazta meg az ún. finnugor néprajz máig érvényes alapelvét – egy óriási háromszögben laknak, amelynek három szögletpontját a magyar, a finn és az osztják nép képezi.”

Az életföldrajzi módszer vagy nyelvészeti paleontológia azon a feltevésen alapul, hogy ha valamely nyelvcsalád egyes nyelveiben bizonyos növényeknek és állatoknak közös nevük van, akkor az illető népcsalád őshazáját ott kell keresnünk, ahol az említett növények és állatok megtalálhatók. Az egyik első olyan kutató, aki ezt a módszert alkalmazta, Friedrich Theodor Köppen (oroszosan: Fjodor Petrovics Keppen) volt. Azon az alapon, hogy a *méh* és a *méz* szavak mindegyik finnugor nyelvben előfordulnak, a mézelő méh ellenben Szibériában, Mongóliában és Turkesztánban csak a 18. század végétől kezdődően terjedt el, egyik 1886-os tanulmányában Köppen arra a következtetésre jutott, hogy a finnugor őshazát nem Ázsiában, hanem Európában kell keresnünk. Ennek és bizonyos fáknek az elterjedtsége alapján a finnugor népek ősi lakóhelyét a Volga-könyök és az Urál-hegység közötti erdőségekben gazdag vidékre helyezte.

Az életföldrajzi módszer, illetve Köppen ezen alapuló munkái számos kutatót inspiráltak. Finnországban közéjük tartozott Emil Setälä, Magyarországon pedig Zichy István és Gombocz Zoltán. A finn kutatóval összhangban az 1920-as évek első felében mindketten „a Káma, az Oka és a Bjelája folyók mentén elterülő, a Volga-könyöktől az Ural hegységig húzódó” vidéket azonosították a finnugor törzsek őshazájaként. Ehhez hozzátették, hogy a magyarok az obi-ugorokkal együtt átvonultak az Urál keleti lejtőire, ahonnan – elszakadva rokonaiktól – délnek fordultak, s „időszámításunk első századaiban a török népmozgalmak forgatagába kerültek”.

Ez „a magyarság etnikumában és nyelvében egyaránt mély nyomokat hagyott”. Ennek megállapításával Gombocz lezárta eszmemutatását. Zichy viszont tovább követte a nyugatra sodródó magyar törzsek útját, s több történész elődjéhez hasonlóan azt feltételezte, hogy a magyarság halász-vadász népből állattenyésztő és földművelő néppé válását, amely a Maeotisz környékén következett be Attila birodalmának a felbomlása után, „egy bolgár-török (szerintünk hun) nép idézte elő”. Ez az átalakulás olyan mértékű lehetett, hogy a magyar törzseket, amelyeket a Theophanes által említett Muag(y)er vezetett, a 8. században már a hunok közé sorolták. A középkori krónikák hun–magyar eredetmondája tehát nem teljesen légből kapott (Kodolányi, 1973, 173–366.).

Reális alappal rendelkező hagyománynak tartotta a hun–magyar mondakört a két világháború közötti korszak vezető medievistája, Hóman Bálint is. A „hun–magyar azonosság gondolata” – fejtette ki 1925-ben – nem egyszerű nyugati átvétel, mint Hunfalvy állította, s nem is a „mai haza területén kialakult fiktív hagyomány, hanem a honfoglaló magyar nép, illetőleg a nép finn–ugor elemeivel a honfoglaláskor már teljes ethnikai és nyelvi egységben összeforrt bolgár nemzetségeknek, elsősorban az Árpád-nemzetségnek, keletről magával hozott, történeti tudaton alapuló, ősi hagyománya”. A hun–magyar azonosság tehát nem monda, hanem olyan „történeti tudat” volt, amely az Árpád-ház és a családfáját Attila fiáig visszavezető bolgár Dula-dinasztia közötti „szoros leszármazási viszonyon” alapult, s amit „a magyarság vezető nemzetségei s különösen Árpád ivadékai az új hazában is megőriztek”. A nyugati, s más népek 9–12. századi krónikásai ebből az „ősi magyar hagyományból” merítettek, amikor hun–ma-

gyar azonosságról írtak. (Hóman, 1925, 50.) Az Árpádok és a honfoglalók egy része mellett Hóman kifejezetten hun tudatúnak és származásának gondolta a székelyeket is, akikben – mint írta – „egy az avar birodalomhoz tartozó s ennek bomlása után a 9. században Erdélybe húzódnó néptörödéket kell látnunk”. A székelyek eredetileg valószínűleg török nyelven beszéltek, ám a magyar nép hun–török (bolgár) elemeivel való közeli ethnikai rokonságuknak köszönhetően „igen korán teljesen elmagyarosodtak”. A királyi vármegegyeservezetből kiemelkedő magyar nemesekkel, a telepes szászokkal és a földesúri joghatóság alatt élő „oláh pásztorokkal szemben” – fogalmazott 1921-ben, tehát a trianoni békeszerződés ratifikálásának évében – ők voltak „Erdély egyedüli honfoglalói” (Hóman, 1921).

Hóman nem tagadta, sőt vallotta, hogy a magyarok finnugor eredetűek. A Székfü Gyulával közösen írt *Magyar történet* 1928-ban megjelent első kötetében a nyelvészek álláspontjával összhangban a finnugor népek őshazáját a Közép-Volga és mellékfolyói mentén elterülő erdős vidékre helyezte, akik közül az ugor törzsek az Urál keleti oldalára vándoroltak. Ugyanakkor feltételezte, hogy a nyugat-szibériai erdőrégió és az eurázsiai sztyeppe határvidékén az ősmagyarok évszázadokon át „teljes életközösségben éltek a rájuk telepedő ogur néppel”. A történeti magyar népben tehát „az uráli és altáji népcsaládnak egy-egy ága, a finnugorság keleti s a törökség nyugati ágáról szakadt előmagyarok és onogurok egyesültek új, tartós vérváltságban”. Ezzel magyarázható a magyarok egy részén felismerhető mongoloid (török) és kelet-balti (finnugor) sajátosságok kettőssége, továbbá az is, hogy finnugor rokonaitól eltérően a magyar nép „igen korán nemzeté szervezkedett, államot alkotott s a kulturális

fejlődés magas fokára emelkedett” (Hóman – Szekfű, 1941, I/15–32.).

Hóman koncepciója, amely közeli rokonságban állt Marczali Henrik „kiegyenlítő szemléletével”, az egész két világháború közötti korszak őstörténeti felfogását nagyban befolyásolta. A finnugor eredetet és különösen a magyar nyelv finnugor jellegét a komolyan vehető kutatók közül immár senki sem tagadta. A türk, illetve bolgár–hun hatás mértékének és formáinak a megítélésében azonban továbbra is eltértek a vélemények. A „törökpárti” véleményt legteljesebb és legmarkánsabb formában Németh Gyula fejtette ki 1930-as könyvében (*A honfoglaló magyarság kialakulása*). A budapesti egyetem turkológus professzora szerint az ősmagyarság már az Urál keleti oldalára lokalizált ugor őshazában, majd a Kubán alsó folyása mentén is nem egyszerűen érintkezett különböző török népekkel, hanem „egyenesen ezek kötelékében élt”; „török néprészeket vett magához”, s eközben „régii alkotórészeinek egy részét elvesztette”. E több évszázados keveredés következtében olyan „karakterében új nép keletkezett”, amelynek életmódjában és mentalitásában a finnugor, bolgár (hun) és türk jegyek egyaránt megmutatkoztak. A halászat kedvelése például a finnugor múlthoz kapcsolódott, a honfoglalás előtti és utáni kalandozó hadjáratok jellegzetességei viszont a „türkök harciasságával” mutattak rokonságot. Ezen belül meghatározónak Németh a török etnikai komponenst tartotta. A törzsnemek elemzéséből egyenesen azt a következtetést vonta le, hogy a „magyarság egy nagy finnugor és 6-8 török törzs egyesüléséből keletkezett.” Bizonyosra vette azt is, hogy a magyarság „megszervezői törökök voltak s hogy török eredetű uralkodói is voltak”. „Ezeket a vezető és nem vezető török elemeket azonban a

finnugor eredetű magyarság sajátos módon teljesen magába olvasztotta.” A hun hagyományt illetően Hóman álláspontját osztotta. Vagyis feltételezte, hogy „Hunor és Magyar mondájának történeti magva van”, s ha a hun–magyar kapcsolatra nem is lehet sokat építeni, „megvoltában nem kételkedhetünk (Németh, 1930, 218–298.).

A törökös hatás erősségét a főleg Bartucz Lajos nevéhez kötődő antropológiai vizsgálatok is alátámasztották. Az 1930-as évek végéig a régészek közel 180 honfoglalás kori koponyát és 130 csontvázat tártak, és dolgoztak fel. Ezek embertani vizsgálata azt mutatta, hogy a honfoglaló magyarság fajtaösszetételét két fő típus határozta meg: az európai fajtakörhöz tartozó kelet-balti, s a két eurázsiai fajtakör, az europid és a mongoloid határán kialakult turanid. A régészeti leletek tanúsága szerint előbbieket a honfoglalók zömét alkotó köznéphez, utóbbiak a gazdagabb vezető réteghez voltak köthetők. A két háború közötti magyarság antropológiai vizsgálatai igazolták a honfoglalás kori leletek mérési eredményeit. A két meghatározó típus 25–25%-os arányban ezek szerint is a kelet-balti és a turanid volt, amelyet a dinári (20%), az alpi (10%), a taurid (8%), a nordikus (7%) és a mongoloid (4%) követett. Mindezek, valamint a nemzetközi, elsősorban finnországi kutatások alapján a pályája elején álló Nemeskéri János 1943-ban olyan végkövetkeztetésre jutott, hogy a magyarság ősi fajtaösszetételében a „keletbalti (szibirid) fajtaelemet tarthatjuk ősi bnek”, a nyugat-szibériai „turanid (tungid) fajtaelemet viszont számottevőbbnek.” „E kettő együttesen alakítja a magyar fajtaösszetétel ősi típusát”. A többi fajtaelemek viszonylag későn, az 5. és 9. század között, a Kaukázus előterében és Levédiában „kerültek a magyar fajtaegységbe” (Nemeskéri, 1943).

A történetírás, a régészet és az antropológia eredményei összecsengtek az ősi magyar zene jellegzetességei iránt is érdeklődő Bartók Béla és különösen Kodály Zoltán meglátásával. 1934–36-os cikkeiben utóbbi a zenében és más területeken is a török hatást olyan erősnek ítélte, hogy – mint írta – „a törököknek csaknem féltestvéreivé váltunk”. S mivel – tette hozzá – „ez a törökösödés úgy jött létre, hogy ugyanakkor jelentős vérkeveredés is volt – azt kell hinnünk, hogy faji szempontból ma valamivel közelebb állunk a törökséghez, mint a finnugorsághoz” (Domokos, 1998, 139.).

Az egyes szakdiszciplínák eredményeit a „művelt nagyközönség” számára összefoglaló Zichy István 1939-ben Németh Gyulához hasonlóan úgy fogalmazott, hogy a honfoglaló magyarság olyan „finnugor nyelvű, de nemcsak »törökös műveltségű«, hanem a törökséggel azonos szellemi beállítottságú” nép volt, amelynek egyedei „ugyanabból az Onogur törzsszövetségből származtak, mint a dunai bolgárok”, s amely új nyelvéhez nyelvcsere útján jutott. Ez a nyelvcsere úgy következett be, hogy az Urál hegység déli nyúlványainak nyugati és keleti felén élő „fejlett társadalmi szervezetű onogurok” évszázadokon át érintkeztek, s részben „uralmuk alá is hajtották” a tőlük északra, a felső Káma és a felső Pecsora vidékén halászó, vadászó vogulokat és osztjákokat. A teljes nyelvcserét a kétnyelvűség állapota előzte meg, amely még a 9. századi honfoglalókat is jellemezte, s csak később, első királyaink idején tűnt el teljesen (Zichy, 1939).

A Németh és Zichy által kidolgozott „finnugor nyelvű török nép” koncepciója és az ehhez kapcsolódó hun–magyar rokonság gondolata a kor nyelvészei számára elfogadhatatlan volt. Legélesebben Moór Elemér bírálta ezt az álláspontot. A szegedi professzor teljességgel elképzelhetetlennek tartotta pél-

dául, hogy „a magyarság 8-9 török törzsnek egy finnugor törzssel [...] való egyesüléséből alakult ki. Ha a honfoglaló magyarság tényleg ilyen módon alakult volna ki, ebben az esetben a magyar nyelvnek el kellett volna tűnnie, annál is inkább, mert hiszen Németh feltevése szerint a magyarság majd egy ezredéven keresztül török népektől körülvéve török törzsszövetségek keretében élt. Azonban nemcsak hogy nem halt ki a magyar nyelv, hanem a Németh által feltételezett hosszantartó és bensőséges érintkezés nyelvi eredménye – nem több 200 egynéhány kölcsönszónál, a magyar nyelv belső struktúráját pedig a török hatás még csak annyira sem érintette, mint a későbbi szláv hatás: a finnugor szerkezeti sajátosságokat tisztán megőrizte”. Nem fogadta el Moór a hun–magyar rokonság különböző variációit sem. A középkori krónikákban megjelenő származtatás „nem valami ősi hagyománya a magyar népnek, hanem középkori klerikusok tudós kombinációinak az eredménye” – szögezte le. Hóman feltevése sem más pusztá spekulációnál, amit semmi sem támaszt alá, viszont több minden cáfol. Például az a Németh Gyula által kimutatott tény, hogy a hunok nem a bolgár–török „r” hanem köztörök „z” nyelvet beszéltek (Moór, 1933, 3–23.).

Szembefordult a nyelvcsere gondolatával Ligeti Lajos, a pesti egyetem belső-ázsiai tanzékiének professzora is. „Egyszerűen elképzelhetetlen – írta a maga által szerkesztett 1943-as kötetben –, hogy a számbeli fölényben lévőnek gondolt, magasabb életmódot folytató, tehát nagyobb presztízsű bolgár–török nép átvette volna prémkereskedő, erdőlakó finnugor szomszédainak a nyelvét csak azért, mert közöttük a kereskedelmi kapcsolatok elmélyültek.” Ligeti szerint a ligetes sztyeppe vidékére kerülve a magyarság minden külső

hatás nélkül alkalmazkodott új természeti környezetéhez, s az 5. században nem elmaradottabb, hanem „egyenrangú félként csatlakozhatott az erős, új hazát kereső vándorokhoz arra az útra, amelynek az első állomását a kaukázusi magyar hazában jelölhetjük meg. Csakis így tudjuk megérteni, hogy csaknem öt évszázadig tartó vándorlásai alatt, török népekkel való legszorosabb kapcsolatai ellenére sem vesztette el ősi finnugor nyelvét” (Ligeti, 1943).

Legjobb megértést Zsirai Miklós, 1935-től a budapesti egyetem Finnugor Intézetének a vezetője mutatta a „vámberisták”, vagyis a török hatást, illetve komponens hangúlyozó tudósok álláspontja iránt. Azt, hogy a honfoglaló magyarság „velejében török fajú nép”, vagyis olyan „elfinnugorosodott törökség” lett volna, „amelynek kialakulását legalkalmasabban egy műveletlen, tán számbelileg is alárendelt finnugor »szolgacsoport« és egy művelt, hódító, uralkodó török réteg összeolvadásának képzelhetjük”, persze maga is elvetette. Azt viszont elfogadta, hogy az ezer évre tehető török környezetben élés során „a magyarság rendkívül mélyreható gazdasági és művelődési átalakuláson ment keresztül”. Feltételezése szerint „a hasznos török iskolát végigjárt magyarságban nyilván a finnugor elem volt és maradt állandóan győztes túlsúlyban”. Ezt bizonyítja többek között a magyar népnév és a honfoglalók „vezértörzsének” Megyer neve, amely a finnugor „mogyer” szóból ered (Zsirai, 1937, 100–102.).

A Horthy-korszak legvégén, 1944-ben jelent meg László Gyula magisztrális műve a honfoglaló magyar nép életéről, amelyben a magyarok eredetéről is szó esett. A pályája elején álló fiatal régész kollégáihoz hasonlóan evidenciának tartotta a magyarság finnugor eredetét, a finnugor együttélést követő ugor

korszakot, s annak részletezésébe, hogy „Kiszakadva innen török népek közé keveredtünk s a Kaukázus vidéki hazánkban iráni népektől tanulunk egyet s mást”, nem bocsátkozott. Részletesen foglalkozott viszont a Kárpát-medencei hun–avar–magyar kontinuitás teóriájával, amelyet utoljára Nagy Géza népszerűsített a századforduló éveiben. A 9. századi magyar honfoglalók betelepülésének földrajzi sajátosságai, valamint az addig feltárt avar és honfoglalás kori magyar temetők leletanyagának párhuzamosságai alapján László feltételezte, hogy „a magyarság a honfoglaláskor nagytömegű, magát hún-nak nevező s részben tényleg a húnoktól származó, részben pedig belső-ázsiai eredetű, de hún néppel nevezett avarságot talált itt”. Ezeket a főleg a Duna–Tisza közén, Baranyában, a Fertő vidékén és a Küküllő mentén megmaradt hun–avar csoportokat Árpád magyarjai valószínűleg nem ellenségként, hanem szövetségesként kezelték. Az együttélés során a hun–avar csoportok idővel elmagyarosodtak, amit „a magyarságban található mongol elemek” is bizonyítanak. Ezeknek az elmagyarosodott hun–avar csoportoknak a maradványa a székelység, akik valószínűleg „a dél-oroszországi eszegel bolgár (hún) nép törzseiből valók voltak”, s akiket feltehetően Szent László idején telepítettek határvédelmi okokból Erdély keleti részeire. „Ebben a megvilágításban – zárta eszmefuttatását – új életre kelnek mindazok a krónikás adatok és szájhagyományok, amelyek az Attila halála utáni húnoknak a magyarsággal, közelebről a székelységgel való kapcsolatáról szólnak. Értelmet kap krónikáinknak az a beállítása is, hogy a magát és családját Attilától származtató Árpád fejedelem tényleg csak visszafoglalta ezt a földet, tehát beszélhetünk a »magyarok második bejöveteléről«. Ez, ha nem

is szó szerint, de értelmileg igazolható” (László, 1944, 66–101.).

6. „Östörténeti csodabogarak”

A „törökösök” és a „finnugristák” vitái az esetek túlnyomó többségében a szakszerűség keretein belül maradtak. A tudományos hipotézisek közé sorolandó László Gyula eszmefuttatása is a hun–avar–magyar kontinuitás eshetőségéről. Mindezek olyan tudományos diskurzus építőkövei voltak, amely a magyarság eredetének jobb és pontosabb megismerését szolgálta, és ahhoz is járult hozzá. Ezzel párhuzamosan tovább élt azonban a reformkorra jellemző délibábos östörténeti hiedelmek divatja is. Sőt nemcsak tovább élt, hanem bővült a tábora. A többnyire nyelvhasználatokból kiinduló, s az írott forrásokkal, valamint a néprajz, régészet és antropológia eredményeivel mit sem törődő tévtanok – az írástudás terjedésének és a könyvnyomtatás technikai egyszerűsödésének köszönhetően – valósággal burjánzottak a századforduló és a II. világháború vége közötti fél évszázad alatt. A tibeti nyelvel éppúgy rokonították a magyart, mint a japánnal, a kínaival, a göröggel, az etruszokkal, az angol-szásszal vagy a némettel. Ezeket az „egymásról mit sem tudó, sőt egymással homlokegyenest ellenkező egyéni furcsaságokat” 1943-as, klasszikus tanulmányában Zsirai Miklós *östörténeti csodabogaraknak* nevezte el. „A múlt dicsőségében sütkérező magyar kedélyeket – jelölte meg máig ható érvénnyel a délibábos fantazmagóriák pszichológiai okait – egyáltalán nem elégíti ki a »halzsíros atyafiság« szürke prózája, s a hivatalos tanításnak csaldottan hátat fordítva ismét ki erre, ki arra próbál érzelmi szükségleteinek megfelelő kárpótlást, kielégülést találni. Egyesek a magyar nyelv látható és láthatatlan szépségeinek

áhíthatos szemléletébe merülve keresnek feledtető vigaszt, mások különféle patinás vagy nagytekintélyű világnyelvekkel való egyeztetés által igyekeznek az önbizalmat följazani, némelyik pedig a fél Euráziára kiterjedő rokonság lenyűgöző képét lebegtetik a sóvár szemek elé. Megindult, folyik a verseny: ki tud szebb, érdekesebb, szenzációsabb elméletet kínálni. Mintha véd- és dacszövetséget kötöttek volna a közös ellenség, a vérszegény, hivatalos, hazug finnugrizmus ellen, nem bántják egymás köreit, szemet hunynak a vetélytárs különböző furcsaságainak, sőt az egészen nagystíli rendszeralkotók egy kalap alá fogják a legellentétebb állításokat és következtetéseket is. Elvégre alapvetően fontos kérdésekben veszély idején nem szabad kicsinyeskedni.” (Zsirai, 1943, 266–267.)

Az östörténeti ezotéria hiedelmei közül legnagyobb népszerűsége a turanizmus és a sumer–magyar rokonság tana tett szert. Az iráni eredetű *Turán* és *turáni* szavak eredetileg a Perzsiától északra fekvő területekre, illetve az ott lakó, a letelepült népeket támadó nomád törzsekre vonatkoztak. Az európai köztudatba a 17–18. században kerültek a Kaspi-tenger és a Pamír közötti övezet megjelöléseként. A 19. század folyamán eredeti, földrajzi jelentését egyre inkább elvesztve azokra az eurázsiai, ún. urál-altaji nyelvekre alkalmazták, amelyek sem az indoeurópai, sem a sémi nyelvek közé nem tartoztak. Vagyis a finnugor, szamojéd, török, mongol, mandzsunguz nyelvek és népek mellett a turániak közé sorolták a szkítákat, hunokat, kínaiakat, japánokat, malájokat, tibetieket, sőt néhányan a sumerokat és a sémi akkádokat is. A magyarországi mozgalom megindítója Paikert Alajos, későbbi földművelésügyi államtitkár volt, aki a brit *Royal Asiatic Society* mintájára 1910-ben létrehozta a Turáni Társaságot. Nagyratörő

terveit a szervezet 1914-es közgyűlésén így körvonalazta: „A magyar nemzet nagy és fényes jövő előtt áll és bizonyos, hogy a germán-ság és szláv-ság fénykora után a turánság virágzása következik. Reánk, magyarokra, ez óriási ébredező hatalomnak (a turánságnak) nyugati képviselőire vár az a nagy és nehéz, de dicső feladat, hogy a hatszázmillió turánságnak szellemi és gazdasági vezetői legyünk”. Ehhez kapcsolódva már a háború előtt „turáni dalok” és más, a turáni népek összetartozását hirdető munkák jelentek meg. Az egyik középiskolás tankönyvben, melyet Márki Sándor állított össze, a magyarság történetét a turáni népek történetének egyik fejezeteként ismerhették meg a diákok. A Trianon okozta sokk felerősítette a mozgalom Európa-ellenességét, tudománytalanságait és megalomán ábrándjait. Kiadványaik azt sugallták, hogy kitarító munkával „megújulhat Attilának másfél évezredes, a Dzsingiszkánnak hétszázados terve, hogy az egyesült vagy legalább összetartó turániak műveltségének és összes törekvéseinek legnyugatibb központja Magyarország legyen” (Kincses Nagy Éva, 1991).

A sumer–magyar rokonítás kiindulópontja az a feltevés volt, hogy a Tigris és az Eufrátesz között élő, és időszámítás előtt mintegy 3000 évvel már városi kultúrát teremtő sumerek nyelve a magyarral együtt az urál-altaji, azaz a turáni nyelvek közé tartozik. A francia Julius Oppert, aki a 19. század közepén egyike volt a babilóniai ékírások megfejtőinek, ezen belül a magyarhoz vélte legközelebb állónak. Feltételezését elsősorban arra alapította, hogy mindkét nyelv agglutináló szerkezetű, vagyis a szótórhöz ragasztja a különböző képzőket és ragokat. Bár hasonló véleményüknek más kutatók is hangot adtak, igazán meggyőző nyelvi és egyéb bizonyítékokkal senki sem tudott előállni. A 19. század végére

a nemzetközi tudományosság így arra az álláspontra helyezkedett, hogy a világon jelenleg élő nyelvek közül egyik sem rokonítható a sumerrel.

A sumer írás megfejtése és rokonítása a magyarral természetesen Magyarországra is „begyűrűzött”, s többeket ösztönzött az utóbb elvetett hipotézis tudományos igazságként való pertraktálására. A századforduló táján közékjük tartozott többek között Galgóczi János, Ferenczy Gyula debreceni könyvtáros és Somogyi Ede újságíró, akik – bár az ékírást egyikük sem ismerte – több közleményükben adtak hangot eme véleményüknek. A nyelvi párhuzamokon alapuló munkák konklúzióját egy váratlanul előkerült régészeti leletanyag is alátámasztani látszott. Torma Zsófia kolozsvári régész a Maros menti Tordoson az 1870-es évek végén olyan agyagtáblákra és edénydarabokra bukkant, amelyek írásjelei és szimbólumai a mezopotámiai leletekkel mutattak rokonságot. Ebből kiindulva Torma feltételezte, hogy az ősmagyarok napimádása a sumerek csillagkultuszával, a májusfa-állítás Kárpát-medencében elterjedt szokása és a különböző virágornamentikák (tulipán) pedig az ősi folyamközi kultúra életfájával hozhatók összefüggésbe. Bár a képzett magyar nyelvészek, így például Goldziher Ignác és Munkácsi Bernát a sumer és a magyar nyelv tulajdonságainak alapos összevetése után világossá tették, hogy a két nyelv között semmiféle közelebbi viszony nincs, a honi sumerológia a két világháború között is divatozott. Több kisebb közlemény után az első nagy terjedelmű és alapos mű 1942-ben jelent meg a témában Varga Zsigmond tollából (*Öt ezer év távolából*). A debreceni egyetem vallástörténeti professzora ebben számos elődjéhez hasonlóan, ám náluk jóval nagyobb anyagot mozgatva amellet érvelt, hogy a sumer nyelv

az urál-altaji nyelvcsalád egyik önálló ága. Állítását nyelvi (hangtani, alaktani, mondat-tani és szókincsbeli) egyezésekkel, valamint vallástörténeti párhuzamokkal igyekezett bizonyítani.

A turanizmusnál és a sumer-magyar nyelvi hasonlóságok tanánál, amelyek minden ábrándosságuk és megalomániájuk ellenére némi alappal mégiscsak rendelkeztek, jóval irreálisabb és ezoterikusabb elgondolások is napvilágot láttak. Ezek közé tartozott a magyarok őshazájának Közép-Amerikába helyezése, amit Cserép József klasszika-filológus fejtett ki több brosúrájában azon az alapon, hogy a magyar népnév a maja népnévvel és Mexikóval rokonítható. Cserép szerint 11–12 ezer évvel ezelőtt az amerikai magyarokat a Hold világűrbe való kiszakadása, s ezáltal a Csendes-óceán keletkezése készítette hazájuk elhagyására. Vándorlásaik első állomása a Platón által említett Atlantisz volt, ahonnan négy-ötezer esztendő múltán az özönvíz űzte őket tovább. Több földrészen megtelepedtek, melyre az „m” hangokkal kezdődő személy- és földrajzi nevek szolgálnak bizonyosságul. Ennek alapján Cserép a médeket éppúgy magyaroknak tartotta, mint a mórokat és a maurikat, s bár nevük nem „m” betűvel kezdődött, az egyiptomiakat, a cigányokat és az etruszkokat is.

Egy angol katonatiszt, James Churchward munkáira támaszkodva Csicsáky Jenő „hosszújárátú tengerészkapitány” feltételezte, hogy az emberiség bölcsője nem az ismert földrészek egyikén, hanem a Csendes-óceán *Munak*, vagyis Anyaországának nevezett, és több tízezer évvel ezelőtt elsüllyedt kontinensén ringott. Őseink, akik „uralták és kormányozták felsőbbrendűségükénél fogva az egész földet”, innen indultak el, hogy „terjesszék a művelődést a föld népei között”. Közép- és

Dél-Amerikában, valamint Délkelet-Ázsiában egyaránt ők hozták létre az emberiség legősibb civilizációit. Innen Cseréphez hasonlóan az Atlantiszra vitorláztak a magyarok „kara-mayáknak” nevezett elődei, onnan pedig a Földközi-tenger partvidékére, ahol megteremtették az antik-görög kultúrát. A magyar tehát „se nem mongol, se nem ugor, se nem árja”, hanem „ízig-vérig görög, azaz kara-maya”. A szittyák és az etruszkok mögött Csicsáky szerint ugyancsak a kara-maya kultúrát és irányítást kell sejtenuünk, ahogy az ugarság és több más európai nép ősei, illetve megszervezői is ők voltak. Mindent egybevetve: „Nyelvünk igazolja, mint a lábába temetett ősi leletek, hogy a történelmet megelőző időkben a mi őseink voltak a legmagasabb kultúra birtokosai s az egész földkerekség urai. Tekintettel arra, hogy faji tisztaságunkat és tulajdonságainkat eléggé tisztán őriztük meg, tisztábban, mint a mai hellének, kétségtelenül mi vagyunk a föld valamennyi lakója között a legnemesebb emberfajta”, ami garancia arra, hogy „régii örökségünkhöz, az egész föld szuverenitásához” ismét el fogunk jutni (Csicsáky, 1938, 211–225.).

Határtalan fantáziával rendelkezett Magyar Adorján műkedvelő képzőművész is, aki az 1930-as évek elején elsőként fogalmazta meg, hogy a magyarság a Kárpát-medence őshonos népe. Vagyis nem érkezett sehonnán, hanem itt alakult ki, mint ahogy maga az emberiség is itt keletkezett. Az évezredek során ez az „ősnéppel” azonosított „ősmagyarság”, amely a mai magyar nyelv „ősalakját” beszélte, „számtalan rajt bocsátott ki magából, hol északra, hol keletre, hol délre és nyugatra”. Ezek a néptörödékek mindenütt „nagy műveltségeket is alapítottak (szumirok, pelazgok, etruszkok stb.), majd hosszú idők folyamán nyelvileg, fajilag elváltoztak, átalakultak, más

népek közé vegyültek, de mindenfelé olyan nyomokat hagytak maguk után, hogy ezeket a tudósok és kutatók a világ különböző részeiben észrevehették a magyarságot hol innen, hol onnan származottnak kellett, hogy gondolják”. Árpád honfoglalói is egy innen, az ősidőkben kivándorolt törzshöz tartoztak, amelynek nyelvileg „eltörökösödött”, „fajlag” azonban magyar utódai a 9. században egyszerűen visszatértek őseik szállásterületére (Magyar, 1930, 1-3.).

A két világháború közötti őstörténeti ezotéria tipikus változatainak áttekintése után lényegében igazat adhatunk Zsirai Miklósnak: az „őstörténeti csodabogarak” mögött legtöbb esetben a magyarság nemzeti öntudatának erősítésére, a nemzeti büszkeség fokozására való, tudományon kívüli törekvés húzódott meg. A valóságban viszont – mint Hóman Bálint megállapította – ezek a tévtanok „csak arra voltak jók, hogy kétes értékű illúziókba ringassanak és mások előtt hitelünket rontsák. Olyan ez, mintha valaki szerényebb sorsú elődeit megtagadva, nem létező előkelő ősökkel hivalkodik; csak az a különbség, hogy a magyar népek semmi oka nem lehet finn-magyar őseinek megtagadására, akik semmivel sem voltak alábbvalók a velük egy töről sarjadt nyugat-európai népek őseinél.” (Hóman, 1985, 110.)

Az őstörténeti téveszmék burjánzása és a kelet-európai sztyeppén vándorló ősmagyarok etnikai eredetével kapcsolatos tudományos viták ellenére a két világháború közötti szellemi életben általánossá vált a magyar nyelv és részben a magyar nép finnugor eredetének elismerése, sőt vállalása.

Vajda János 1896-ban még képtelennek érezte magát a hun hagyománnyal való szakításra: „erősen hiszem – vallott vívódásáról a modern magyar költészet előfutára –, hogy

az ezeréves néphagyománynak van igaza, de ha nem hinném is, ezt bevallani, hirdetni, még ha kínpadra vonnának is, egyenes nemzet- és hazaárulásnak tartanám, mert nagyobb veszteségnek, károsabb hatásúnak ítélem egy nagyobb döntő csata elvesztésénél. A gondolat, hogy Attila és a hunok nem magyarok, úgy hat rám, mintha eret vágtak volna rajtam és legalább egy jó itce vért kieresztettek volna belőlem. És bizonyonnyal így hat ez az egész nemzet önérzetére.” (Vajda, 1896, 74.) Néhány évvel később *Tudósok hete* című versében Ady Endre megróttá az Akadémiát, merthogy ott olyanoknak osztják a díjakat „Akik tudják, hogy: hogy él az osztyák/ És a cseremiszt mit szokott enni/ De túl okosnak nem szabad lenni.” Ugyanő 1906-ban „Góg és Magóg fiaként” azonosította magát, később „Csaba új népéről” és a „Hunn, új legendáról” írt verset. A hun hagyomány motívumai a két világháború közötti költészetben és prózában is felbukkantak. Jellemzővé azonban a finnugor rokonság vállalása, sőt a finnek gazdasági és kulturális teljesítménye előtti főhajtás vált. Ez különösen a népi írókat, közülük is főleg Kodolányi Jánost jellemezte, ám Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc vagy Móra Ferenc írásait is áthatotta. Egyik 1934-es tanulmányában Mórnicz Zsigmond már-már túlradó pátozzal írta: „Kitágul a magyar szív, ha a finn atyafiság eszébe jut. [...] Nincs csodálatosabb, mint két egymástól ily távol élő népnek a legtitokzatosabb emberi találmány és szerzősége, a nyelv közös kincseiben való találkozás. [...] A két ország határtalan messzeségben töltött néhány évezredet. Közben fiziológiai megjelenése is annyira eltávolodott, hogy testi szépségben a két nép alig hasonlít többé egymásra. És mégis a lélek él, és a lélek alapérzelmei oly egyformák, mint a nyelv alapele-

mei” (Móricz, 1978–1984, III/228–230.). Persze kivételek, a turanizmus, a sumer–magyar rokonság vagy más délibábos teóriák hatása alá került alkotókat is akadtak. Közéjük tartozott például Erdélyi József, akinek naiv szófejtéseit és a hangok jelentéssel való felruházását Babits és Zilahy éppúgy nevetésgelesen tartotta, mint Móricz és Németh László.

7. 1945 után:

a „termékeny bizonytalanság” évtizedei

Az 1945 utáni kommunista hatalomátvétel maga után vonta a magyarság törtelmének marxista szempontok szerinti újírását. Az 1526 előtti korszakok átértelmezésében kulcs szerepet vállalt Molnár Erik, aki az 1930-as évektől érdeklődött a korai magyar törtélem iránt. Östörténeti fejtegetéseiben Molnár mindenekelőtt azt igyekezett kimutatni, hogy a magyar nép etnogenezisében ugyanúgy felismerhetők a „marxizmus klasszikusai” által megfigyelt általános törvényszerűségek, mint minden más nép történetében. Vagyis az egyes fejlődési szakaszokra való áttérés nem külső hatásokkal és átvételekkel, hanem döntően belső törvényszerűségekkel magyarázható. Ezzel összefüggésben élesen bírálta azt a „nacionalista szellemű torzítást”, amely „a magyarság etnogenezisében a finnugorság szerepének csökkentésére, ősi kultúrájának lekicsinylésére, s ezzel együtt a törökség szerepének kiemelésére és a nomád török kultúra magasztalására irányult”. „A más népek leigázására jogot formáló magyar imperializmusnak – adott politikai magyarázatot a két világháború között uralkodó álláspont kialakulására – jobban megfelelt a »hódító törökséggel« való rokoni kapcsolat, mint a félénk erdei vadászoknak nézett finnugorságtól való származás.” A pusztá megbélyegzésen túl Molnár egy új hipotézissel is előállt: a két

világháború közötti kánonhoz képest teljesen új képet festett a finnugorság őshazájáról és vándorlásairól. Castrén 19. századi elméletéből és az újabb szovjet régészet és antropológia eredményeiből kiindulva, továbbá az életföldrajzi módszer megbízhatatlanságát hangsúlyozva arra a következtetésre jutott, hogy a finnugorok és a szamojédek ősei valamikor „mélyen Ázsiában”, a Szaján-vidéken éltek. A finnugorság később nyugatra, az Altaj-hegység környékére húzódott (afanaszjevói kultúra), ahonnan az adronovói régészeti leletanyaghoz köthető iráni törzsek szorították tovább Nyugat-Szibériába, ahol két ágra szakadtak. A finn-permi ág az Urálon túlra vándorolt, az ugarság pedig a magyarok elődeivel együtt az Urál keleti oldalán maradt. Az ugorok déli szomszédai itt is az iráni kultúra körébe tartozó szkíta–szarmata törzsek voltak. Az i. e. 2–3. században Kína felől érkező török törzsek két részre szakították az ugarságot. Az obi-ugorok észak felé, az Ob és az Irtis alsó folyásának erdővidékére szorultak, a magyarok pedig nyugatra, a mai Baszkíria területére vonultak. Molnár nem tagadta, hogy itt és/vagy a későbbiekben a magyar törzsszövetségbe „török eredetű elemek” is kerültek, s Levédiában és Etelközben „voltak olyan csoportok is, amelyek átmenetileg a magyar és a török nyelvet egyformán beszéltek”. Ennek ellenére „a magyar törzsszövetség nyelve a 9–10. században alapjában a magyar volt”, s „A nomádelet mozgékonyága mellett a török eredetű elemek gyorsan elkeveredtek a magyarok közt” – vélte (Molnár, 1953, II., 108.).

A korai 50-es évek meglehetősen kemény diktatúrája ellenére Molnár Erik őshazaelméletét a különböző szakmák képviselői éles bírálatban részesítették, és szinte egységesen elutasították. A Magyar Nyelvtudományi

Társaság 1953. december 1-i vitáinál, amelyre a Sztálin halálát követő „olvasás” és a Nagy Imre kormányalakítása utáni enyhültebb légkörben került sor, Molnár, aki korábban külügyminiszter, ekkor pedig a Legfelsőbb Bíróság elnöke volt, lényegében egyedül maradt teóriájával. A nyelvészek (Zsirai Miklós, Lakó György, Kálmán Béla, Kniezsa István, Harmatta János) éppúgy elutasították az uráli őshaza áthelyezését Belső-Ázsiába, mint a régész László Gyula, a bizantinológus Moravcsik Gyula vagy az antropológus Lipták Pál. Egyetértést egyedül Szabolcsi Bence zenetörténész felszólalásából lehetett kiolvasni, aki Kodályra hivatkozva kijelentette: „az összehasonlító zenekutató a mai Urál-vidékkel nem igen tud mit kezdeni. Viszont egyre világosabban rajzolódik ki számára Belső-Ázsia jelentősége, Belső-Ázsiáé, melynek fontosságát most Molnár Erik könyve olyan élesen hangsúlyozza” (Czeplédy – Hajdú, 1955, 38., 43.).

Molnár könyvével párhuzamosan készült, de csak röviddel az után jelent meg Hajdú Péter értekezése a „magyarság kialakulásának előzményeiről”. A finnugor összehasonlító nyelvészet eredményeivel összhangban az uráli nyelvekkel foglalkozó fiatal nyelvész ebben úgy foglalt állást, hogy a finnugor törzsek „legrégebb lakóhelyének középpontja a Középső-Volga és a Káma folyók vidékén volt”. Az életföldrajz egy-egy megállapításából kiindulva ugyanakkor nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy „e nemzetségek területe esetleg részben az Urál keleti oldalára, Nyugat-Szibériába is átnyúlt”. Molnár Erik elméletére könyvének utószavában tért ki, fenntartva álláspontját (Hajdú, 1953, 21.).

A Molnár elméletével szembeni egységfront korántsem jelentette, hogy a kutatók egyébként mindenben egyetértettek. Legin-

kább a nyelvészek és a többi szakma képviselői, elsősorban a régészek és az antropológusok nézetei tértek el a „finnugrista” megközelítéstől. Az 1953-as vitában Lipták Pál például nemcsak Molnárral, hanem a jelenlévő nyelvészekkel is vitatkozott, amikor az addigi embertani vizsgálatok eredményeit összefoglalva hangsúlyozta, hogy „A honfoglaló magyarságban az uráli típussal szemben a turanid elem túlsúlyban van, s ez annak a bizonyítéka, hogy az ugor származású magyarsághoz kialakulásának folyamán az eredeti ugor elemet számarányban felülmúló török etnikai csoportok csatlakoztak, anélkül, hogy a magyarok ősei nyelvüket elvesztették volna”. Ezt a véleményét a későbbiekben sem adta fel, sőt újabb vizsgálatai alapján a törökösnek tekinthető komponenst még meghatározóbbnak gondolta. 1958-as tanulmányában (*Awaren und Magyaren im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet*) a honfoglalók török rétegével kapcsolatba hozható turanid, pamíri és elő-ázsiai típusok arányát 46%-ra, míg a finnugorságra utaló, uráli, kelet-balti és lapponoid típusét csak 17%-ra tette. Sokak két háború közötti véleményéhez hasonlóan kiktartott amellett is, hogy a honfoglalók között „a kétnyelvűség állapota volt jellemző”, s hogy a 9–10. század folyamán ez az által szűnt meg, hogy „a magyar nyelvet beszélő alsóbb és középső társadalmi rétegek az inkább török nyelvű vezetőréteget magukba olvasztották” (Lipták, 1977, 238.).

A magyar antropológusok első nemzedékei ún. antropotaxonómiai módszerrel dolgoztak, vagyis meghatározták a feltárt koponyaleletek rassz- és alrasszbeli hovatartozását, valamint azok mintán belüli százalékos megoszlását, és az így nyert eredmények alapján következtettek az etnikai eredetre és a földrajzi lokalizációra. A másik kutatási irányzat

a koponyaleleteket azok morfológiai jellemzői alapján térbeli és időbeli egységekbe rendezte, majd a kapott átlagértékeket különböző statisztikai eljárások segítségével összevetette egyéb mintákkal, s a talált párhuzamok alapján következtetett az etnogenezis folyamatára. Ezt a szovjet antropológusok által alkalmazott módszert Magyarországon Tóth Tibor honosította meg, aki az 1950-es évek második felében aspiránsként öt évet töltött a Szovjetunióban, s ezalatt intenzíven foglalkozott magyar őstörténeti-embertani kutatásokkal. Orosz- és magyarországi vizsgálatai alapján Tóth arra a következtetésre jutott, hogy „a honfoglaló magyarság embertani kialakulásának folyamata eltérő az Urál melléki ugor csoportokétól”, s hogy az „Azov melléki és Nyugat-Kazahsztáni szarmata kori leletek tükrözik a legnagyobb hasonlóságot az ősmagyarokéval”. Vagyis az igazi őshaza nem az Urál mentén, hanem a Kaspi-tengertől északra lehetett. Bár kérdésfeltevéseik és módszereik különbözősége miatt Lipták és Tóth eredményei nem igen hasonlíthatók össze, az egyenes vonalú finnugor eredet elvetésében és az ázsiai hatások erősségének kimutatásában egyetértés állt fenn közöttük. (Tóth, 1965)

László Gyula, aki 1950-től tanított a pesti egyetemen régészetet, ugyancsak új elmélettel állt elő. 1961-es könyvében az életföldrajz és a szovjet régészet kutatási eredményei, valamint egy új módszer, a fák földbe került virágporának elemzése (pollenanalízis) alapján azt igyekezett bizonyítani, hogy az uráli népek őshazája a Közép-Lengyelországtól az Okáig terjedő északkelet-európai erdőövezet volt. Ehhez az ősurálinak nevezett népességhez kötötte a szvidéri műveltségként ismert régészeti emlékmagyot, amelyről hipotézisét is elnevezték. E népességből a lappok elődei északra, a szamojédoké pedig keletre vándo-

roltak, míg a finnek a Kelet-Baltikum, a permiek és az ugorok pedig az Oka mentén lakhattak. Az ősmagyarság néppé formálódásának területét a Volga középső folyásától jobbra elterülő ligetes sztyeppés övezetre lokalizálta (László, 1961).

Tekintettel az egymást kizáró elméletekre a Molnár Erik által szerkesztett, 1964-ben megjelent *Magyarország történetében* Székely György nyitva hagyta az őshaza kérdését. A Molnár által feltételezett szajáni őshaza koncepciója – olvasható a több kiadást megért és nagy példányszámban terjesztett munkában – „véglegesen tisztázottak nem tekinthető”. Molnárral szemben „nyelvészeink zöme a finnugor őshazát valahol a Közép-Volga és Káma folyók vidékén keresi”, ami viszont „alkalmasint nem a legrégebb őshaza”. A magyarságba olvadt török nyelvű és eredetű csoportokról a szövegben szó esett, ám nem olyan mértékben és formában, ahogy az az 1945 előtti irodalomban szokásos volt. A hun és/vagy avar kapcsolat nem merült fel, ezzel szemben erőteljesen hangsúlyozódott, hogy „A magyar nép a finnugor nyelvű népek rokonságába tartozik”. Ebből következett, hogy a székelyek elődei is valamikor a honfoglalás után kerültek Erdélybe az ottani gypű védelmére. Ezzel magyarázható, hogy Erdély magyar és latin neve egyaránt erdön túli területet jelent (Székely, 1964).

Molnár Erik 1966-os halála után a szajáni őshaza teóriája kikerült a számításba veendő hipotézisek köréből, s nem fogadta el a szakma László Gyula szvidéri elméletét sem. A kérdés mindazonáltal továbbra sem jutott teljes nyugvópontra. Néhány újabb szófejtés, fanemek meghatározása és az új pollentérképek alapján Hajdú Péter – korábbi nézetét, a Volga–Káma vidékére lokalizált uráli-finnugor őshaza tételét feladva – az 1960-as évek

közepére arra a következtetésre jutott, hogy az uráli, tehát a finnugor és a szamojéd népek őshazáját „a Közép-Urálban és attól északra, az Ob alsó és középső folyása mentén kereshetjük, beleértve a Pecsora forrásvidékét is.” (Hajdú – Domokos, 1978, 56.) Néhány szovjet régész, mindenekelőtt Valerij Nyikolajevics Csernyecov hasonló következtetésre jutott. Eredményeik alapján a fiatal régésznemzedék több tagja, mindenekelőtt a Szovjetunióban tanult Fodor István is elvetette a Volga–Káma menti finnugor őshaza tanát. „Az uráli népek ősei tehát – fogalmazott Fodor 1975-ös könyvében – a szétválásukat közvetlenül megelőző időben a szibériai tajgának azon a nyugati peremterületén éltek, ahová az európai lombos erdő legkeletibb nyúlványa elért. [...] A pollenvizsgálatok eredményei szerint ez a találkozási pont az Ural hegység északi részére, nagyjából a Pecsora folyó forrásvidékére tehető [...] . Az uráli egység felbomlása után – az i.e. 3. évezredben – a finnugorság jelentős csoportjai nyugatabbra vonultak, s benépesítették a Pecsora és Káma folyók völgyét.” (Fodor, 1975, 14., 39–40.)

A hun–magyar rokonság tanát a szakma irányadó képviselői elutasították. 1971-es előadásában, majd ennek alapján készült 1973-as nagy tanulmányában Kézai Simon hun történetét Szűcs Jenő mintegy magától értetődő módon „következtesen végigvitt eredetfikcióként” elemezte. Fodor István pedig idézett munkájában „nyugati krónikás hagyományokon és egyszerű »történetírói« kitaláláson” alapuló olyan „tudománytalan elméletnek” minősítette, amely „az uralkodócsalád és a nemesség »előkelő« származás utáni vágyódásával” magyarázható. Megalapozatlanok tartotta a magyar hun hagyomány őseredeti voltát Kristó Gyula is. A hun–magyar azonosítás tétele és Attila városának Budára helyezé-

se – hangsúlyozta Fodorhoz hasonlóan – a 11–12. századi nyugati krónikairódalom alapján terjedt el, és vert gyökeret Magyarországon. A kisebbségi véleményt, mely szerint a hun–magyar rokonság tana valamiféle alappal mégiscsak rendelkezhet, többek között Dümmerth Dezső, Ecsedy Ildikó, László Gyula és Sebestyén László képviselte.

Továbbélt az avar–magyar rokonság, illetve kontinuitás tana is. A Keszthely környékén feltárt bronzöntéses griffes-indás régészeti leletek hordozóiként 1961-es tanulmányában Szántó Imre nem a 8. századi avarokat, hanem a 10. századi magyarságot, pontosabban Bulcsú népét sejtette, és László Gyulához hasonlóan hangsúlyozta az ún. késő avar és az Árpád-kori leletanyag közötti kontinuitást. Az 1960-as évek közepén Csallány Dezső nyíregyházi régész-muzeológus arra hívta fel a figyelmet, hogy a törzsi eredetű helynevek mellett szinte kizárólag a 670 táján beköltözött, griffes-indás díszítésű övvereteket használó ún. kései avarok temetői találhatóak, s nem a 9. századi magyar honfoglalóké. Csallány ebből arra következtetett, hogy az 568-ban Baján kagán vezetésével a Duna-völgyében megtelepedett avarság zömét finnugor népek alkották. Ezzel összefüggésben megkockázta azt a feltevést is, hogy a Bíborban született Konstantintól ismert törzsi névsor valójában nem Árpád magyarjaira, hanem Baján avarjaira vonatkozott.

1967-ben a tekintélyes nyelvész, Pais Dezső újtotta fel azt a régi feltevést, hogy a székelekben olyan avarokat kell látnunk, akik a támadó frankok elől 800 körül menekültek Erdélybe. Hat pontba foglalt tézisei közül – némi rövidítéssel – a témánk szempontjából releváns első hármát idézzük: „1. Az avar a hunnal rokon török nép, sőt részben egy népbe tartozott az Attila-féle hunsággal, mi-

előtt Európába költözött volna. [...] Amikor 800 körül Nagy Károly frankjai a Duna melléki avar államot megdöntötték, az avarság khun:hun elemének egy része a Csigla-mezőre húzódott. Ez a *Csigla-mező*, amelynek a nevében az előtag a török *čigla* (*cigla*) a. m. 'kerítés, sövény' szó, tulajdonképpen egy avar gyűrü-védőmű a Maros–Aranyos–Kis- és Nagy-Szamos–Sajó határolta területen, vagyis a mai Mezőségen. E khun menekültek a helyzetüknek megfelelő török nyelvi *sikil* vagy *sekil* u. m. 'elszökő (elugró), szökevény' nevet vették fel, amely a magyarban utóbb a *székely* alakot öltötte. 3. Egy másik khun csoport a Balkánra menekült. Belőle való az a Durazzo vidéki népség, amelyet huzamos ideig az elszlávosított khunavi néven emlegettek. Arról a módról, ahogyan régi hazájából elkerült, a khun név mellett a székely névvel rokon értelmű török *čaba* a. m. 'félrekapó, el-vagy kicsapongó, elrohanó' nevet is viselte, amely később a hagyományban a csoport vezérének a neve gyanánt szerepelt. A balkáni *csabakhunokból* megint kivált egy csapat, és a Fekete-tenger északi partvidékére költözvén, a kazár király zsoldos testőrségébe szegődött. Majd ezek a khunok meg a velük együtt testörködő, sőt összeházasodó árja fajú, mohamedán vallású *korozminok* lázadást támasztottak, s amikor felkelésük balul ütött ki, az Abák őse, *Eduimen* vezetésével a magyarokhoz menekültek. Ezek lesznek azok a *kabarok*, azaz török nevük értelmé szerint 'elkelők, menekülők', akiket Bíborban született Konstantin bizánci császár szerint 950 táján nyolcadik magyar törzs foglal magában. Ugyancsak róluk beszél Anonymus is, csak *khun*, vagyis *kun* nevüket az ő korában járatos *cumanus*, vagyis *kun* névvel cseréli fel." (Pais, 1967)

Mindezek, valamint Nagy Géza 1914 előtti írásai és saját korábbi feltevései alapján

az 1970-es években László Gyula kidolgozta az ún. kettős honfoglalás elméletét. Ennek újdonsága abban állt, hogy a második hullámban betelepült griffes-indás avarokról immár nem egyszerűen azt feltételezte, hogy azok megérték a 9. századi magyar honfoglalást, akikhez szövetségként viszonyultak, hanem azt is, hogy valójában onogurok voltak, s magyarul beszéltek. Erre utalnak szerinte az 568 körül érkezett avarok és a 670 körül betelepültek régészeti leletanyagának és temetkezési szokásaiknak különbségei, valamint az a körülmény is, hogy a „griffes-indások” és Árpád magyarjainak a településtömbjei mintegy „kikerülték” egymást. A másodjára érkezett griffes-indás onogur–magyar népesség László szerint maga is két „törzsből” tevődött össze. A griffes szimbólumokat használó csoport az Altaj vidékén honos „állatos címerű népek”, míg az „indások” a „növény-világ” küldöttei voltak, valahonnan a Volga jobb partjáról. A 7. és a 9. századi honfoglalók szövetségét László szerint házasság is megpecsételte. Anonymusnak ama utalásából, hogy Árpád fia, Zsolt egy helyi fejedelem leányát vette feleségül, valamint a nagyszentmiklósi kincs elemzéséből arra következtetett, hogy a kései avar, vagyis magyar kagáni dinasztia egyik leánya az Árpádok famíliájába ment férjhez (László, 1978).

László Gyula régi-új elmélete megosztotta a kutatókat. Elegendő bizonyító anyag híján túlnyomó többségük elvetette fantáziadús hipotézisét, s csak kevesen gondolták részben vagy egészben elfogadhatónak. Nem örvendett széles körű elfogadottságnak Paizs Dezső szófejtéseken alapuló magyarázata sem a székelyek Erdélybe kerüléséről. A finnugor eredet bizonyosságán túlmenően így aztán – László Gyula kifejezésével élve – őstörténétünk legtöbb kérdését továbbra is a „termé-

keny bizonytalanság” feltevésekkel teli közege övezte.

A tankönyvekben, amelyek funkciójuknak megfelelően biztos ismeretek közlésére törekedtek, ez a bizonytalanság kevésbé tükröződött. A különböző szakmai összefoglalókban és kézikönyvekben viszont jól tetten érhető volt. A tízkötetes *Magyarország története* 1984-ben megjelent első kötetében Bartha Antal a különböző őshazaelméletek kritikai ismertetése után, mint „valószínűséget” állapította meg, hogy „az i. e. 3. évezredben a finnugorok, köztük a magyarok távoli elődei, a Volga-Káma vidékén éltek”. Arra a kérdésre azonban, hogy honnan érkeztek oda, s hogy közben kikkel érintkeztek, nem akart, mert nem tudott egyértelmű választ adni. „Az uráli egység pusztja meglétén és azon kívül, hogy az uráliak valahol egymással kapcsolatban álltak – írta –, aligha lehet többet mondani.” (Bartha, 1984) Györfly György, aki a folytatást írta, elvetette a Kézaiig visszanyúló hun–magyar azonosság, illetve rokonság tézisét, valamint a „kettős honfoglalás” ezzel összefüggő elméletét is. Legfeljebb azt tartotta lehetségesnek, hogy a 454 után keletre menekült hun vezérek és vitézek beépültek abba az onogur birodalomba, amely a magyarokat is felölelte. Így alakulhatott ki a hun eredet, illetve az Attilától való származás tudata, amelynek azonban „nem sokkal több a valóságértéke, mint keleten a mesés állattól (szarvasünő, farkas, turul), nyugaton pedig a trójaiaktól vagy rómaiaktól való származtatásnak”. Az avar–magyar azonosság, illetve kontinuitás tételét ugyancsak tagadta. Annak megállapítására, hogy akár az avarok, akár a 7. század végén közéjük nyomult onogur-bolgár törzsek között „magyarul beszélő nép is lett volna – vélekedett –, a honfoglalás utáni magyar helynévanyag nem ad támpontot. Az avar birodal-

om bukása után a Kárpát-medence számban legjelentősebb népessége a sláv lett”. Azt, hogy a székelyek a hunoktól származtak volna, ugyancsak elvetette. Elképzelhetőnek, ám bizonyítatlannak tartotta azt is, hogy avar–onogur maradéknép lettek volna. Mindezekkel egy új hipotézist szegezett szembe. Eszerint a székelyek a volgai bolgárok déli csoportját alkotó eszkil népből szakadhattak ki, s mint csatlakozott törzs a magyar törzsekkel együtt, ám őket valamivel megelőzve érkeztek a Kárpát-medencébe, s foglalták el szálláshelyüket a Körösök vidékén. Erre utal a Körösök összefolyásánál található település neve (Békés-) Csaba, valamint az, hogy az egyik nyugati forrás Bulcsú társaságában említette Schabát mint kalandozó vezért. A gypűkre, így a Keleti-Kárpátok lábaihoz is pedig azért kerültek, mert „Csaba herceg”, a székelyek vezére szembekerült Árpád egyik utódjával, feltehetően Taksonnyal, s miután a „»testvérei« elleni harcban vereséget szenvedett és elmene-kült, itt maradt népe, a székelyek a »Csigla-mezein« húzták meg magukat.” (Györfly, 1984)

Az 1986-ban megjelent *Erdély története* középkori fejezeteit jegyző Makkai László a László Gyula és Paizs Dezső nevével fémjelvezhető elméletet és Györfly György hipotézisét egyaránt ismertette, anélkül, hogy bármelyik mellett elkötelezte volna magát. A bizonyosság – írta – csak annyi, hogy „a székelység zöme legalább a 11. század eleje óta lakja Erdélyt”, ám a „Háromszéki-medencébe csak a 13. században kerültek” (Makkai, 1986, I/292–293.).

8. A nemzeti büszkeség nyugati ébresztői

Az államszocialista diktatúra 1970-es években kezdődő felpuhulásáig az antikommunista ideológiákhoz hasonlóan a tudománytalan őstörténeti eszme-futtatások is tiltott gyümölcs-

nek számítottak. Az 1945 vagy 1956 után nyugatra került magyarság körében viszont annál inkább terjedtek és hatottak. Legnagyobb sikerre a sumer–magyar rokonság tana tett szert, amelynek legismertebb képviselője az 1947-ben emigrált és az Egyesült Államokban letelepedett, történész végzettségű Bobula Ida volt. Eltérően több hívétől Bobula egyáltalán nem tagadta, hogy a finnugor rokonság, amelyben egyébként semmi restellini valót nem látott, „fennáll”. Úgy vélte azonban, hogy a „finn-ugor nyelvhasznító munkái csak az igazság egy részét világították meg”. Az „utóbbi évtizedek embertani és régészeti felfedezései”, valamint számos esetben mosolyra fakasztó szövegei alapján a „teljes igazságot” ő maga a következőképpen foglalta össze: az Észak-Mezopotámiában kialakult első emberi kultúra megteremtői, az „őskaukázusiak” idővel úgy elszaporodtak, hogy „rajokat bocsátottak a négy tenger és a négy égtáj felé”. E rajok egyikét alkották a Kaukázuson átkelő szittyák, akik közé más uráltáji népekkel együtt a finn-ugor népek is tartoztak, s akik „a következő évezred folyamán előzőnlőtték és civilizálták Nyugat-Ázsiát”. „Valószínűnek látszik, hogy az ősszittya bányásznép igen korán küldött gyarmatosító rajokat a Fekete-tengeren át, fel a Duna vonalán. A bronzkor embere nem hagyott írott emléket Magyarország földjén, de hagyott bronz fokosokat és ékszereket, melyeknek mása Mezopotámiában került elő és sehol másutt. Magyarországon, bronzkori sírban találtak olyan kagylót, melyet feltétlenül a Vörös-tenger partjáról hoztak, mert csak ott terem. Nem lehetetlen, hogy őskori földvárainkat, a titkos eredetű nagy csatornaműveket (Csörsz árka, stb.) mezopotámiai szakemberek, mérnökök ásatták. Mindezekre fényt fog deríteni a következő évszázad régé-

szete. Mi még csak sejthetjük, hogy az első gyarmatosítóknak vissza kellett vonulniuk, de egy tudós csoport, a mágus papok testülete megőrizte egy csodálatosan napfényes, hegyövezte, édesvízben »gazdag medence ragyogó emlékét« és az apák tovább adták a fiaiknak a hagyományt mondva: »ha elég erősek lesztek, foglaljátok vissza!«. Világok változtak, birodalmak ütköztek, fogyott és veszett a szittyák nagyszerű népe, egyik raj a másik után morzsolódott fel a népvándorlás zivatarában. Hanem egy rajt, – talán a legősibb hagyományok legszívósabb hordozóit, – egyszer csak nemzetté szervezett egy nagy tehetségű család: az Árpád vezéré. A kis nemzethez csatlakoztak a rokon törzsek és az, elindulván Nyugat felé, a Kr. u. 9. században átkelt a verecke hágón és krónikáink szerint »Scythiából másodsor kijöven« újra birtokba vette ősei földjét.” (Bobula, 1961, 9–34.)

Bobula Idát és követőit, akik közül legismertebb a pályáját katonatisztként kezdő, majd mérnökként folytató és 1945 után Argentínában letelepedett Badiny Jós Ferenc és az Ausztráliában új otthonra talált, bölcsész végzettségű, de ugyancsak mérnökként dolgozó Padányi Viktor voltak, nem titkoltan az a szándék vezette, hogy a magyar kultúra ősi gyökereit és a magyarság Kárpát-medencei elsőbbségét bizonyítván az internacionalizmus mételetől megfertőzött magyarság nemzeti büszkeségéhez östörténeti hátteret fessenek. 1963-as munkájában, a *Dentu-Magyariában* Padányi ezt programszerűen is megfogalmazta. „Egy egyetemes történettudomány, amelynek a pusztai igazságkeresésen kívül más célja is van, abszurdum. De egy nemzeti történettudomány, amelynek a pusztai igazságkeresésen kívül más célja nincs, szintén az.” (Padányi, 1989, 6.) Hogy ez a „más” mi is lehet, arról Badiny Jós Ferenc így vallott:

„Tehát amikor mi a szumir–magyar azonosság bizonyítási érveit hozzuk fel, tulajdonképpen a jogos és minket illető történelmi örökségünk igazságát tanúsítjuk abban a nagy perben, melyet a különböző »érdekszövetségek« indítottak meg a Magyarság ősi jussának eltulajdonítására.” (Badiny Jós, 1976, 200.)

A sumer–magyar rokonság tanának új impulzusokat adott az Alsó-Tatárlakán (Tărtăria, Románia), Tordostól 18–20 km-re 1961-ben feltárt újkőkori leletanyag. Ennek három égetett anyagtáblájára a régi mezopotámiai piktografikus írással nagyfokú hasonlóságot mutató írásjeleket karcoltak. A kutatók, köztük Harmatta János megállapították, hogy a táblácskák, amelyeket nyakba akasztva viseltek, „kétségtelenül mezopotámiai hatások alatt” készültek az i. e. 3. évezred elején vagy még korábban. Azt azonban, hogy ki lehetett a viselőjük, akinek a csontjait ugyancsak tartalmazta a feltárt gödör, milyen nyelven beszélt, s hogy a táblácskák Erdélyben készültek-e, vagy valamilyen áttételen keresztül kerültek a Kárpát-medencébe, a mai napig nem sikerült megállapítani.

Torma Zsófia 1879-es tordosi és Nicolae Vlăsa 1961-es tatárlaki feltárásai alapján Erdélyben, Magyarországon és külföldön is terjedni kezdtek olyan nézetek, hogy a feltehetően „magas hegyek közül” érkezett sumérek őshazája nem a Kaukázus, az Abesszíniai Fennsík vagy Belső-Ázsia, hanem a Kárpátok vidéke volt. „Erre vallana a *Kárpát* szó is, amely sumérul vízgyűjtő edényt jelent”, továbbá a Magura szó, amely a Kárpátokban gyakori hegycsúcs-név, s „gyakran fordul elő sumér szövegekben is, hol hegynek, hol nagy úrnak, hol a mag urának” értelmezve (Szöcs, 1971). A sumerológusok némelyike a székely–magyar rovásírást is vizsgálódásai körébe vonta, köztük Novotny Elemér, aki a műkénéi civi-

lizáció koráig vezette vissza egyes jeleit, továbbá Zakar András, Mindszenty több éves börtönbüntetését szenvedett 1945 utáni titkára, aki az 1970-es évektől jelentkezett sumerológiai tanulmányaival. 1976-ban Zakar megállapította: „Az egyes tatárlaki jelek és az erdélyi székely rovásírás jelei között »megfeleléseket» lehet megállapítani” (Erdélyi, 1989, 189.).

A kérdéskör legrészletesebb ismertetése Götz László ausztriai bőrgyógyász érdeme, aki az 1980-as években négykötetes művet (*Keleten két a nap*) szentelt a témának. Ebben éles bírálatban részesítette a finnugor iskola nézeteit, és annak módszertani alapját, a családfa-elméletet, a szabályos hangváltozások tanát és az életföldrajzi metodológiát. Felfogása szerint Elő-Ázsia számtalan kis paleolitikus–mezolitikus halász-vadász közössége, köztük az uráli–finnugor nyelveket beszélő törzsek is beletartoztak abba az ún. areális nyelvsvövetségbe, amelynek domináns nyelve, mintegy *lingua franca*-ja a sumer volt. Vélelmezte, hogy a finnugor őshaza éppen azért „lendült mozgásba”, és került az északi Urálba, mert az újabb régészeti kutatások „egyöntetűen és kétségbevonhatatlanul kimutatták a közvetlen elő-ázsiai hatásokat”, s így „egyszerre igen kényelmetlenné vált finnugor eleink számára Oka-Káma környéki őshazájuk, ahol ráadásul több hullámban, tömegesen bevándorolt kaukázusi-transzkaukázusi gyarmatos telepések jelenlétét is bizonyították az ásások” (Götz, 1990, 270–271.).

Bobulát és követőit először a külföldön élő magyar származású kutatók – Lotz Károly nyelvész (1953), Katona Lajos turkológus-sinológus (1967), Bogyay Tamás medievista (1969), majd a hazai kutatók közül Hajdú Péter (1969), Papp László (1970), Szabó T. Attila (1971.) és Pusztay János nyelvész (1975), Komoróczy Géza orientalista (1976), László

Gyula (1979) és Erdélyi István régész (1989) is szakszerű bírálatban részesítették. A sumerológia terjedésének azonban korántsem tudtak gátat vetni. Ennek oka abban keresendő, hogy az őstörténeti ezotéria más képviselőihez hasonlóan a sumerológia magyar művelői sem tudósok, hanem tudományos mezben tetszelgő ideológusok voltak, akikről a tudomány racionális érvei hatástalanul peregetek le. Sőt nemcsak leperegtek, hanem gyakran magyarellenességgel, a „nemes hon-szerelem” hiányával vádolták bírálóikat. Idézett könyvében ezt vetette például Badiny Jós is Komoróczy szemére, összekapcsolva azt a világ zsidóságának „nagy és központilag irányított tervével”, melynek célja a „Budapestről kormányzott, de máshonnan függő [...] Új Babiloni Uralom létrehozása” (Badiny Jós, 1976, 92–93., 109.).

A zsidóság magyarországi, illetve globális uralmától való szorongás az antiszemita gondolkodás régi toposza. Arthur Koestler 1976-ban megjelent könyve (*The Thirteenth Tribe*) további tápot adott ennek a beteges félelemnek. Ebben a szakmai oldalról visszautasított vagy erős fenntartásokkal fogadott könyvében Koestler ugyanis nemcsak azt állította, hogy a magyar honfoglalókkal esetleg zsidó vallású kazárok (kabarok) is érkeztek a Kárpát-medencébe, amit előtte már többen valószínűsítettek, hanem azt is, hogy domináns szerepet játszottak a korai magyar történelemben. „amikor a magyarok – állítja – 896-ban mai hazájukba vándoroltak, egy disszidens kazár törzs, amelyet kabarokként ismernek, vezette őket és ezek velük együtt telepedtek le új hazájukban. A kabar–kazárokat mint ügyes arany- és ezüstműveseket ismerték; az (eredetileg primitívebb) magyarok ezt a jártasságot csak új hazájukban sajátították el”. Teljesen megalapozatlanul a törzsi magyar

állam második emberét, az erdélyi Gyulát is zsidónak minősítette, megállapítván róla, hogy büszke lévén hitében, „visszautasította, hogy keresztény legyen”. (Koestler, 1976, 50., 142–143.) Koestler különös könyvét Fejtő Ferenc „a honvagy allegorikus kifejeződésének”, régi hazája iránti „sóvárgásként” értelmezte. Badiny Jós viszont a Kárpát-medence megszerzésére irányuló tervek történelmi megalapozásaként.

A sumer–magyar rokonság tanához hasonlóan tovább élt a Cserép József és Csicsáky Jenő nevéhez kötődő „kara-maya-elmélet” is. Az 1945-től Ausztráliában élő Csicsáky „újabb kutatásai eredményeként” megállapította, hogy „Mu” nem előbb és nem később, hanem pontosan Kr. e. II 542. év május 13-án sülyedt el, s valójában már első lakóit is „magyák”-nak hívták, akiknek „rangban első ága, a kara-magyák érkeztek meg Dél-Amerika, majd az Atlantisz útba ejtésével Európába. Az ókori népek, köztük a trákok, etruszok, szarmaták, föníciaiak, és persze az egymással szorosabban rokon hunok, kuturgurok, onogurok és hun-garok egyaránt tőlük származtak. „Véssük tehát jól emlékezetünkbe, hogy a Kárpát-medence idő és fajta település szerint is egy ugyanazon nemzetcsaládnak, a magyarság különböző nemzetiségeinek és így azonos vérű csoportjainak volt minden idők óta elidegeníthetetlen tulajdon birtoka.” (Csicsáky, 1961, 109.)

A magya-elmélethez kapcsolódik Pataky László békéscsabai mérnök kéziratban terjesztett munkája, melynek alapját Paál Zoltán ózdi kohász ugyancsak kézíratos szövegei (*Arvisunák*) képezik. Ez utóbbiak pedig azokra a senki által nem látott rovásírásos okmányokra épülnek, amelyeket egy második világháborús szovjet partizánként hazánkba került állítólagos vogul sámánfítól kerültek

az ózdi kohász tulajdonába. Pataky annyiban „pontosította” a Cserép–Csicsáky-teóriát, hogy „kiderítette”: Magya fejedelem az i. e. 51. évszázad derekán érkezett három fiával és négy száz lovas kíséretében a Dél-Kaukázus vidékére – hajón. A három fiú az özönvíz után felosztotta a vidéket. Káldor és népe délre költözött, Hunyor Belső-Ázsiába vonult, és megalapította a hun birodalmat, míg Magyor a Kaukázustól északra és nyugatra fekvő részeket szállta meg, s itt alapította meg a szkíta birodalmat.

Továbbfejlesztette a magyarság Kárpát-medencei őshonosságával kapcsolatos teóriáját Magyar Adorján is. Az 1978-ban elhunyt szerző előbb Svájcban, majd a rendszerváltás után Magyarországon is kiadott munkájában az olvasható, hogy már a mai emberiség elődjének tekinthető „békaszertű” és „háromszemű” „ősemberfaj” is a Kárpát-medencében, közelebbről a Csallóköz szigetein alakult ki. Ennek az itt kifejlődött „tulajdonképpen magyar fajnak” az „agyveleje igen nagy és fejlett” volt, és az „emberiség azon ágát képviseli, amely az első magas ősműveltséget megalkotta volt”. A magyarok eredetével kapcsolatos minden egyéb magyarázat „részben tévedés, másrészt szándékos, rosszindulatú történelemhamisítás, amelynek célja elejétől fogva és ma is mindig és minden oldalról csak az volt, hogy a magyarságtól hazája áldott, termékeny és minden természeti kincsben oly gazdag földjéhez való jogát elvitassák, és annak elvételéhez maguknak formáljanak jogot” (Magyar, 1995, 6–12.).

A sok hasonló téveszme közül még kettőt említünk meg: az egyiptomi–magyar és az etruszk–magyar rokonság mítoszát. Előbbi Baráth Tibor nevéhez kötődik, aki professzionális történészként – Domanovszky Sándor tanítványa és pártfogoltja volt – kezdte pá-

lyáját, 1944-ben nyilas államtitkárként folytatta, s végül montreali könyvtárosként fejezte be. Baráth szerint a magyar őstörténet dilemmái sem a sumér származtatással, sem a Kárpát-medencei ősnép elmélettel nem oldhatók fel. Horvát Istvánra emlékeztető módon mindezekkel azt szegezte szembe, hogy a magyarok őshazája Egyiptomban volt, s innen vándoroltak a „szélrózsa minden irányába”. Ők népesítették be Belső-Ázsiát, az Aral-tó környékét, az Indus völgyét, a Kaukázus hegyvidékét, Dél-Mezopotámiát, Délkelet-Afrikát, a mai Török- és Görögországot, s Európa más részeit egyaránt. Az i. e. 1. évezred végéig egész Európa a finnugor népek uralma alatt állt. Így „Az Árpáddal beérkezett közel egy milliányi népesség bizonyára csak kisebbséget alkotott az országban, szemben a már régebben ott lévő magyar népességgel” (Baráth, 2002, III/170.).

Az etruszk és a finnugor nyelvek közötti hasonlóságra a 19. század utolsó harmadában figyeltek fel a kutatók. Jules Marthá, az etruszk történelem és feliratok avatott ismerője 1913-ban külön könyvet szentelt a témának. Bár Gombocz Zoltán már 1914-ben kimutatta ezeknek a hasonlításoknak a tudománytalanságait, az 1945 utáni nyugati magyarság köreiben ismét akadtak népszerűsítői az etruszk–magyar nyelvi, sőt etnikai rokonságnak. A tévtan egyik legismertebb apostola az észak-amerikai Kúr Géza volt, aki mulatságosnál mulatságosabb szófejtésekkel próbálta alátámasztani az „etruszk–magyar rokonság” délibábos elméletét. A *vinima leniace* etruszk felirat önkényes szegmentálása után megállapította például, hogy a *vin* szótag a finn *ui* (úszik) származéka, így csakis tengerészt jelenthet. Az *imi* pedig nem más, mint az ősmagyar *eme* (asszony, feleség) megfelelője.

9. 1987 óta:

a „termékeny bizonytalanság” folytatódása és az őstörténeti ezotéria reneszánsza

A Kádár-rendszer közléspolitikájának liberalizálódása és a nyugati utazások gyakoribbá válása következtében a magyarok eredetével kapcsolatos délibábos elméletek az 1970-es, és különösen az 1980-as években itthon is egyre szélesebb körökben terjedtek. 1988–89-től egymás után jelentek meg hazai kiadóknál az addig tiltott különböző nyugati könyvek, ami kiegészült a hazai őstörténeti kutatások, illetve hivatalosnak tekinthető felfogás bírálatával. A különböző „őstörténeti sarjhajtások” ellen, ahogy a *Magyar Tudomány* szerkesztősége nevezte a dilettáns eredetelméleteket 1989-ben, a tudomány képviselői több alkalommal felléptek. Ennek egyik első jele az MTA Régészeti Intézetének 1987 végén rendezett vitája volt egyik munkatársuk, Kiszely István „romantikus” és „érzelmi töltésű” új „eredetelméletéről”. Ennek lényege annak feltételezése volt, hogy a „sokszínű, több ágból eredeztethető” magyarság „embertanilag legkeletibb szála” Belső-Ázsiába, az ujugurok közé vezet. Kiszely erre először 1986-ban, a Kínai Népköztársaság Ujgur Autonóm Tartományában járván figyelt fel. A következő években többször ellátogatott az ujugurok közé, s tapasztalatairól cikkeikben és interjúkban számolt be. Ezekben élettörténeti, néprajzi, zenei és antropológiai érveket hozott fel hipotézise bizonyítására (Kiszely, 1992, 156–174.).

A vita után az intézet igazgatója nyilatkozatot tett közzé, melyben – hangsúlyozva a kutatás szabadságát – „hibás módszerei és a tudományos etikát mellőző kutatási attitűdje”, azaz a különböző tudományágak „ismeretanyagának szelektív, téves és esetenként tendenciózus alkalmazása” miatt elítélte Ki-

szely működését. A bírálatra Kiszely azzal válaszolt, hogy a társadalomban már tapasztalható „plurális gondolkodásnak” a tudományos életben is érvényesülnie kell. A pluralizmusra és a tudományos kutatás szabadságára ettől kezdve a szakszerűtlenség minden rendű és rangú képviselője megkérdőjelezhetetlen hitelességű menlevélként hivatkozott.

1988 decemberében és 1989 februárjában a Kőrösi Csoma Társaság rendezett vitát a magyar őstörténeti kutatások helyzetéről. Az előadásokból és az azt követő hozzászólásokból nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarok őshazáját illetően a szakemberek között sincs nézetazonosság. A Hajdú Péter és követői által kidolgozott elmélettel szemben, amely az Urál hegység északkeleti, esetleg mindkét oldalára lokalizálta az őshazát, Erdélyi István régészeti és nyelvészeti érvek alapján az Urál déli részére, illetve Északnyugat-Kazahsztán területére tette a magyarok ősi szállásterületét. Munkácsi Bernáthoz hasonlóan feltételezte, hogy az ősmagyarok a volgai bolgárok őseivel együtt vándoroltak fel dél felől, a Kaukázus előteréből a Volgához.

Harmadikként az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának 1989. május 12-i ülése említhető, ahol a főreferátumot Harmatta János tartotta. A neves iranista számos új megállapítása közül feltűnést keltett, hogy a finnugor törzsek és a tőlük délre elhelyezkedő ősiráni népek érintkezését egészen az i. e. 5. évezredig vezette vissza, s a földművelés és az állattenyésztés korai ismeretét, beleértve a lótarast is, ezzel a kapcsolattal magyarázta. A török hatást jóval későbbre, a 6. század utolsó harmadára tette, amikor a volgai ogur törzsek egyes menekülő csoportjai csatlakoztak a tőlük északabbra lakó ősmagyarokhoz, illetve a 7. századra, amikor a magyar törzsek az onogur-bolgár birodalom kötelékébe

tartoztak. Harmatta szerint a 7. század végére így jött létre „a törökös jellegű ősmagyar katonai törzsi szervezet”. S mivel az ősmagyarok 680-tól már az avar kaganátus és a bolgár királyság közötti területen éltek, „természetesen fennállott a lehetősége annak is, hogy egyes csoportjaik már a honfoglalás előtt a Kárpátok medencéjébe, a Tiszántúlra betelepüljenek”. Ennek egyik bizonyítékeként említette a Szarvas melletti késő avar temetőből 1983-ban előkerült csont tűtartót, amelynek négy oldalfelületére két rovásírásos feliratot karcoltak. Ezekről feltételezte, hogy egyikük török nyelvű, és jelei megegyeznek a nagyszentmiklósi kincs rovásírásának ábécéjével, a másik viszont magyar nyelvű és „a magyar nyelv legrégebb összefüggő szövegemléke”. Mivel a tűtartó kora a 8. század közepére datálható, Harmatta szerint „ez egy olyan magyar és török elemekből álló etnikai csoport létezését tanúsítja, amely megérhette a magyar honfoglalást és akkor csatlakozhatott a honfoglaló magyarokhoz”. Talán mondanunk sem kell: ezen etnikumot Harmatta a székelyekkel azonosította. A benepusztai lelet egyik szíjvégén felfedezett türk és magyar rovásírásos felirat, amelyek Harmatta olvasata szerint egyaránt az öv tulajdonosát nevezik meg, ugyancsak a honfoglalók kétnyelvűségére utalnak. Vagyis igazolják Constantinos Porphyrogenetos ama állítását, hogy a kabarok megtanultak magyarul, de megőrizték török nyelvüket is, amire a magyarokat is megtanították (Harmatta, 1990).

Ugyanezen a konferencián Benkő Lóránd, az ELTE magyar nyelvészettel foglalkozó tanszékvezető professzora leszögezte: „A magyarság tömegeinek a honfoglalás előtti magyar–török kétnyelvűsége nem igazolható, sőt nem is lehetséges”; s hogy „A magyar törzsek etimonjaiból nem szabad az egyes

törzsek etnikai származására és nyelvi mivoltára, illetve a honfoglalás előtti magyarság egészének ilyesféle összetételére következtetni.” „Az úgynevezett kettős honfoglalást semmiféle nyelvi érv nem támogathatja. [...] A székelység igen számos nyelvészeti kritériumvallomása szerint nem lehet honfoglalás előtti őslakos mai területén. [...] Azok a névmagyarozatok, amelyek a Kárpát-medence korai helynévanyagában tömeges török nyelvi eredetű elemet véltek fölfedezni, magyar nyelvi szempontból többnyire elfogadhatatlanok. Az avar, illetőleg bolgár–török etnikum elszárvosodása a magyar honfoglalás idejére már jórészt befejeződhetett.” (Benkő, 1990, 269–270.)

Harmatta kettős honfoglalással érintkező feltevéseit nemcsak Benkő, hanem a szakemberek túlnyomó többsége sem tartotta meggyőzőnek. A rendszerváltást követően megjelent új történeti összefoglalások – egy kivételtől eltekintve – a finnugor eredet meghatározó jellegét hangsúlyozták, s a hun vagy avar rokonság lehetőségével mint valószerűtlen hiedelemmel nem foglalkoztak. „A tudomány bebizonyította, hogy a hunok és a magyarok között nincs rokoni kapcsolat, nyelvük is különbözött. A finnugor eredet kétségtelen tényének világossága a képzelet homályába száműzte Attila és Árpád két honfoglalásának ezer éven át makacsul élt hagyományát” – szögezte le a nemzeti érzés ápolását egyébként oly fontosnak tartó Nemeskürty István 1991-ben (Nemeskürty, 1991, 20.). Különbség legfeljebb az őshaza lokalizálása és az ősmagyarság vándorlási irányának meghatározásában mutatkozott a szakemberek között. A többség, így például Bálint Csanád, Fodor István, Kristó Gyula, Szentpéteri József és Zimonyi István, akik egyébként számos részletkérdésben egymással is

vitában állnak, az Urál hegység keleti felén vándoroltatta a magyarokat északról délre, s a feltételezett magyar őshazát is a Középső-Uráltól keletre, az Irtis és a Tobol folyók környékére képzelte. Az Urál nyugati felére, a Káma és a Bjelája környékére csak az 5. vagy a 6. században költöztek a magyar törzsek. A magyarországi altajisztikai kutatásokat intézményesítő Róna-Tas András ezzel szemben új elméletet dolgozott ki. Az uráli őshazát ő az Urál hegység középső részére, éspedig döntően nyugati felére, a Volga és a Káma környékére helyezte. Az obi-ugorok innen vándoroltak az Urál keleti oldalára, míg a magyarok délre, az Urál folyó vidékére húzódtak, s itt tértek át a nomád életformára. A magyarok következő állomása a Kaukázus előtere, az ún. Don–kubáni őshaza volt, amit más formában már Munkácsi Bernát is feltételezett (Róna-Tas, 1997, 246–250.). Tőlük eltérően Erdélyi István, mint már utaltunk rá, a Volga középső folyása és az Urál hegység délkeleti pereme köré lokalizálta a magyar őshazát, s a Káma–Volga-vidéki őshazát nem tartja „elég meggyőzőnek” (Erdélyi, 2002, 18.).

A „kettős honfoglalás” elméletét két céhbeli kutató: Engel Pál és Vékony Gábor fogadta el. A rendszerváltás pillanatában megjelent *Magyarok Európában* első kötetében Engel hangsúlyozta a 9. századi honfoglalók kultúrájának „kifejezetten török jellegét”. „A vezető réteg – írta Németh Gyulához és követőihöz hasonlóan – nemcsak a török előkelők módjára élt, hanem a személynévanyag bizonyosága szerint beszélt is törökül.” László Gyula elméletéhez kapcsolódva valószínűnek tartotta, hogy az itt talált „avarok magyar etnikumúak voltak”, s nem elképzelhetetlenek, hogy „egy nagyobb magyar néptöredék” már 700 körül betelepült a Kárpát-medencébe. A székelyek hun eredetét „kevésbé va-

lószerűnek” vélte. Azt viszont, hogy a magyar törzsektől eltérően „sajátos kapcsolat” fűzte őket a türkökhöz, esetleg a kazárokhoz, „kétségtelennek” látta. Ennek legfontosabb bizonyítékául a székelyek körében használt, és még a 16. században is ismert rovásírást hozta fel, amely bizonyítottan türk típusú volt. Bizonyosra vette azt is, hogy a székelyek etnikailag magyarok voltak, s hogy „a honfoglaláskor már itt tartózkodtak”. Mindezek alapján vélelmezte, hogy a „késő avarok és a székelyek azonosak” (Engel, 1990, 36–106.).

Vékony Gábor, az ELTE docense nemcsak Engelen, hanem László Gyulán is túltéve azt feltételezte, hogy a „finnugor nyelvű magyarság” Kárpát-medencei jelenlétével már „a VI. századtól kezdve számolhatunk”. Mi több, a magyarság már a 8. században, sőt azt megelőzően is „a Kárpát-medence népességének egyik legjelentősebb, későbbi korok adatait tekintve minden bizonnyal legjelentősebb népe volt” (Vékony, 2002, 213–214.).

A magyarok eredetével kapcsolatos nyitott kérdések megválaszolása szempontjából sokan nagy reményeket fűztek a modern természet-tudományos módszerekhez, így például a vércsoport-tesztekhez és a régészeti leletanyagból kinyert DNS-vizsgálatokhoz. Gyorsan kiderült azonban, hogy egyik etnogenetikai módszertől sem várható csoda. Az egyes vércsoportok területi gyakorisága ugyanis messze túlnyúlik az etnikai és/vagy nyelvi csoportok szállásterületén, s a genetikai jellemzők és a nyelvi-kulturális közösségek között sem tételezhető fel mechanikus kapcsolat. A japán Macumoto Hideo (Hideo Matsumoto) Tau-szik Tamással közösen végzett kutatásának abból az eredményéből például, mely szerint a mintába vett mai magyarországi lakosságban 5% mongoloid elem található, semmiféle következtetés nem vonható le a honfoga-

ló magyarok etnikai összetételére nézve. Ez az elem ugyanis később, például a tatárjárás során vagy 1944–45-ben is bekerülhetett a Kárpát-medencébe. A honfoglaló magyarokra vonatkozó archeogenetikai vizsgálatokat először az olasz Carmela Guglielmino és munkatársai végezték. Legfontosabb megállapításuknak az tűnik, hogy a magyarok legközelebbi rokonai genetikai szempontból nem a finnugorok, és nem is a törökök, hanem az „irániak”.

Magyarországon Raskó István és kutatócsoportja kezdett foglalkozni régészeti génkutatással az 1990-es évek közepén, akikhez 2001-ben az MTA Régészeti Intézetének néhány munkatársa is csatlakozott. Eredményeiket Raskó 2010-ben így foglalta össze: „Az anyai ági és az apai ági genetikai vizsgálatokból azt a következtetést vonhattuk le, hogy a honfoglalás kori leletanyag nem volt genetikailag egységes: míg a köznépi temetők leletanyaga inkább a ma élő magyar nyelvű populációk európai jellegzetességeit hordozta, az úgynevezett klasszikus honfoglalók nagy gyakorisággal ázsiai eredetű apai ági, illetve anyai ági genetikai elemeket hordoztak. Ezek előfordulása a ma élő magyar és székely népcsoportban, valamint a honfoglalás kori köznépi temetők leletanyagában csak igen kis százalékban fordul elő [sic!]. Ez azt mutatja, hogy a honfoglalók ázsiai eredetű genetikai mintázata a Kárpát-medencében a honfoglaláskor itt élő, főleg európai eredetű népekkel keveredve felhígult és a mai magyarság, székelység genetikailag nem különbözik a többi európai népcsoporttól”. A tejmesztés képességének vizsgálata ugyanilyen eredménnyel járt. Megállapították, hogy szemben a ma élő magyar lakossággal, a honfoglalók mintegy 70%-a felnőtt korában nem tudta megemészteni a tejet. Ez a tulajdonság az uráli nyenyecéknél,

udmurtoknál és mansyknál ugyancsak 70%-ban fordul elő, míg az északi népek lényegében 100%-os tejmesztési képességgel rendelkeznek. Ez magyarázhatja, hogy őseink kedvenc itala a kumis, vagyis az erjesztett tej volt (Raskó, 2010.).

Az elmúlt évek magyar archeogenetikai vizsgálatai tehát megerősítették a korábbi embertani kutatások eredményét: a honfoglaló magyar törzsek származásukat, etnikai összetételüket tekintve olyan kevert populációt alkottak, amelyen belül jelentős volt az ázsiai komponens. Arra azonban, hogy ez az összetevő pontosan mely népelemeket takarta, a kutatások eddigi eredményei alapján nincs biztos válaszunk. Erre csak kiterjedt összehasonlító vizsgálatok után lehet remény. Kétséges a magyar törzsek vándorlási iránya, s az is, hogy a 9. századi honfoglalók mekkora hányada beszélt a magyar mellett törökül. A magyarok eredetével kapcsolatos tudásunk „termékeny bizonytalansággént” jellemzett állapota tehát továbbra is fennáll.

A magyarok eredetével kapcsolatos különböző tévtanok vonzereje a rendszerváltást követő években nem csökkent, hanem nőtt. „A szabadság – állapította meg keserűen Vársáry István turkológus közel két évtizeddel a rendszerváltás után – nem a rendet, hanem a szabadosságot és káoszt hozta el minden területen. A magyar őstörténetben ez azt jelentette, hogy a dilettantizmus és átpolitizáltság soha nem látott mértékben öntötte el a területet. Divattá vált megint a magyar őstörténet egyik sarokköveként ismert tudományos igazságot, a finnugor nyelvrokonságot kétségbe vonni, és a felmelegített sumér elmélettől kezdve a magyarról, mint a Kárpát-medence ősnyelvéről és egyéb badarságról beszélni olyan embereknek, akik a magyaron kívül egy idegen nyelvet nem tudtak megtanulni

életükben.” (Vásáry, 2008, 8.) A cenzúra megszűnése és a szellemi pluralizmus mellett az őstörténeti ezotéria terjedését segítette a megváltozott technikai környezet is. A szakmai kontroll nélküli TV-műsorok és az ellenőrizhetetlen internetes fórumok révén az ábrándképek, hiedelmek és téveszmék, melyek között újak alig bukkantak fel, a társadalom olyan csoportjaihoz is eljutottak, akik az ilyen kérdések iránt korábban nem mutattak érdeklődést. Az emberek többsége az élet más bonyolult kérdéseivel hasonlóan a magyarok eredetére is egyszerű és világos választ vár, s miután a tudomány ezt természeténél fogva nem tudja nyújtani, marad számukra a félrevezető leegyszerűsítés, naiv ábrándkergetés, misztikum, sőt nemritkán sarlatánság, amely ömlött rájuk az elmúlt években. Mindezeket a régi-új tévtanokat az állatorvosi ló mintájára sűrítetten tartalmazza a Védőkar Egyesület konkrét név vagy nevek nélküli összeállítása, amely a *Kapu* című folyóirat 1999/4. számában jelent meg. Eszerint (1) „A magyar a világ ősnépei közé tartozik, ha ugyan nem éppen a világ ősnépe”; (2) „A magyar nyelv a világ ősnyelvei közé tartozik, ha ugyan nem éppen ősnyelve”; (3) „A magyarság a hajdani világbíró szkitaság (szikul, pelaszg, sumer, szarmata, hun, budin, avar stb.) egyetlen továbbélő maradéka”; (4) a magyarok első királya nem Szent István, hanem „Nimród őskirály” volt a vízözönt követő években; (5) a magyarok őshazája nem az Urál nyugati oldalán vagy valahol Ázsiában, hanem a Kárpát-medencében volt; (6) a szkita magyarság nem „jövevény ázsiai nép”, hanem „Európa őslakója”; (7) „A magyarság zöme” nem nomadizált, hanem „ősidők óta letelepült életmódot folytatott”; (8) 896-ban nem honfoglalás, hanem „honvisszafoglalás” történt, „a haza visszavétele a fegyveres idegen betolakodóktól”.

Tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy a fentieknél abszurdabb állításokat elképzelni sem lehet. Lehet. Erre példa Plessa Elek, aki szerint más földi fajokhoz hasonlóan a „kárpati magyar faj” is úrhajón érkezett a földre. Az úrhajó Erdélyben, Gyulafehérváron landolt, mivel az „Űr-Ős” ezt a területet jelölte meg a magyar faj hazájaként. Ezért „nemso-kára kitörölhetik a feneküket a trianoni és moszkvai [sic!] békeszerződéssel annak sugalmazói, a jezsuiták” (Nagy Károly, 2003, 327–351.). Vagy az erdélyi Bartha Gizella, aki turul, azaz magyar nyelven rendszeresen kommunikál a Szíriuszról időnként hazalátogató ősökkel, akik fekete Bocskait viselnek, több száz évig élnek, s gömbszerű házaikat ugyanúgy kristállyal fűtik, mint annak idején a hunok a jurtáikat. Ezek az ősök bármikor és bárhol felbukkanhatnak, leginkább mégis a csíksomlyói búcsún szoktak feltűnni (Sándor, 2011, 56–57.).

Az őstörténeti ezotéria megszállottjait továbbra is jellemzi a tudomány képviselőivel szembeni bizalmatlanság, sőt nemritkán denúciálás, amelynek visszatérő eleme a szak tudósok emberi tisztességének és magyarságának kétségbe vonása. Az internetes fórumok többnyire névtelen kommentelői mellett ez a ragályos betegség az elmúlt években László Gyula egykori tanítványát, a régészmuzeológus Bakay Kornélt is utolérte. Bakay nemcsak azt hangoztatja újabb írásaiban, hogy az avarok és „talán” „a hún–szarmata törzsek egy része is” magyarul beszélt, s hogy ezért Álmos és Árpád „testvérnépként” számolhatott Attila „maradékaival”, hanem azt is, hogy „a magyarság nincs rokonságban az ún. finnugor népekkel”, s aki ebben nem hisz, és más nézetet vall, az „magyarellenes”. „Tárgyilagos kutató számára felfoghatatlan ez a makacs ragaszkodás az ósdi finnugor őstör-

téneti elmélethez. [...] A magyar nép tradicionális tudatában ezredév óta él, hogy egy ősi népesség leszármazottai vagyunk, tagjai a nagy múltú szkíta–hun–avar családnak, amely legalább háromezer éve meghatározó tényezője a világnak. Ezek a lovasíjász nemzetek igen sokat adtak az egyetemes világnak, miközben maguk is sok mindent átvettek másoktól. Ha ezt a tudatot sikerül belőlünk kiölni, ha az erre kiképzett »szakértőknek« sikerül hiteltelenítenie mindazt, amit magunkról eddig tudtunk és hittünk, akkor történelmi immunrendszerünk semmivé válik, csak idő kérdése teljes önfeladásunk.” (Bakay, 2010, 51., 98–99.)

Badiny Jós, Bakay és mások szerint tehát a tudomány feladata nem az igazságkeresés, hanem a nemzeti öntudat erősítése – akár tudománytalan eszközökkel, valótlanságokra épülő hamis mítoszok révén is. Talán nem kell bizonygatnunk e nézet veszélyeit. A történetírás megismerő funkciójának helyettesítése a múlt jelentését adótnak tételező ideológiával és propagandával magának a történetírásnak a végét jelenti. Európa 20. századi történetéből erre két példát is ismerünk: a hitlerit és a sztálinit. Nagy baj lenne,

ha szakmánk ismét erre a szintre süllyedne le. A hazugságokra és féligazságokra épülő „bizonyosságoknál” mindig többet ér tudásunk korlátainak beismerése. Mint August L. Schlözer írta Engel János Keresztélynek jó kétszáz évvel ezelőtt: „egy valótlanságban nem hinni legalább olyan értékes, mint az igazságot tudni”. Másrészt egy nemzet ereje egyáltalán nem a múlt megcsépítésének függvénye. A közös kudarcok – mint erre a nemzet mi-benlétével foglalkozó 1882-es előadásában Ernest Renan figyelmeztetett – ugyanolyan összetartó és mozgósító erővel rendelkezhetnek, mint a dicső tettek, s mindezeknél fontosabb a jelenre és a jövőre irányuló közös akarat, amely viszont nem függ a múlt ilyen vagy olyan interpretálásától. A finnek nem azért és nem annak ellenére emelkedtek százötven év alatt Európa legsikeresebb nemzetei közé, mert nyelvük és etnikai eredetük finnugor, hanem azért, mert komolyan vették a renani maximát. És mi sem östörténetünk megcsépítése *versus* befekéítése miatt tartunk ott, ahol tartunk.

Kulcsszavak: *etnikai eredet, honfoglalás, nyelvrokonság, őshaza, östörténet*

IRODALOM

Anonymus (1999): *A magyarok cselekedetei.* (Ford. és jegyz. Veszprémy László) Osiris, Budapest
 Badiny Jós Ferenc (1976): *Mab-Gar a Magyar!* Szerző, Buenos Aires
 Bajza [József] (1863): *Összegyűjtött Munkái* I–VI. köt. 2. kiad. Heckenast Gusztáv, Pesten
 Bakay Kornél (2010): *Hogyan lettünk finnugorok? Kis-enciklopédia* 1. Hun-Idea, Budapest
 Baráth Tibor (2002): *A magyar népek östörténete. Egyesített kiadás* I–III. köt. Püski, Budapest
 Bartha Antal (1984): A magyar nép östörténete. In: Székely György (szerk.): *Magyarország története* (I–X.) I. köt. *Előzmények és magyar történet 1241-ig.* Akadémiai, Budapest, 375–574.

Benkő Lóránd (1990): Östörténetünk és a magyar nyelvtudomány. *Magyar Tudomány.* 161, 267–272.
 Bél Mátyás (1984): *Hungáriából Magyarország felé.* Szépirodalmi, Budapest
 Bobula Ida (1961): *A sumér-magyar rokonság kérdése.* Editor Esda, Buenos Aires
 Bonfini, Antonio (1995): *A magyar történelem tizedei.* (Ford. Kulcsár Péter) Balassi, Budapest
 Buday Ézsaiás (1833): *Magyar Ország Históriaja a Mohácsi veszedelemig.* I–III. Trattner és Károlyi, Pesten
 Czeglédy Károly – Hajdú Péter (szerk.) (1955): *A magyar östörténet kérdései. A Magyar Nyelvtudományi Társaság vitauülése. 1953. december 1.* Akadémiai, Budapest

- Csicsáky Jenő (1938): *„Mu” az emberiség szülőföldje.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Csicsáky Jenő (1961): *A magyar nemzetsalád útja Távol Nyugatról Távol Keletig.* Hungarian Publishing Company Ltd., Sydney
- Domokos Péter (1998): *Székétiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban.* Universitas, Budapest
- Engel, Johann Christian von (1813): *Geschichte des Ungarischen Reichs. Erster Theil.* F. Volke, Wien
- Engel Pál (1990): *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig.* Háttér, Budapest
- Erdélyi István (1989): *Sumér rokonság?* Akadémia, Budapest
- Erdélyi István (2002): *A magyar honfoglalás és előzményei.* Mundus Magyar Egyetemi, Budapest
- Fodor István (1975): *Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. (Magyar História)* Gondolat, Budapest
- Götz László (1990): *Keleten kél a nap.* Népszava, Bp.
- Györfly György (1984): A honfoglalás és meglepetés; A kalandozások kora. In: Székely György (szerk.): *Magyarország története (I–X).* I. köt. *Előzmények és magyar történet 1242-ig.* Akadémiai, Bp., 577–716.
- Hajdú Péter (1953): *A magyarság kialakulásának előzményei.* Akadémiai, Budapest
- Hajdú Péter – Domokos Péter (1978): *Uráli nyelvrokonaink.* Tankönyvkiadó, Budapest
- Harmatta János (1990): A magyarság őstörténete. *Magyar Tudomány.* 161, 243–260.
- Hegedűs József (2003): *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról.* Akadémiai, Budapest
- Hóman Bálint (1925): *A magyar hún-monda és a hún-hagyomány.* Stúdium, Budapest
- Hóman Bálint (1921): A székelyek eredete. In: Hóman Bálint: *A történelem útja.* (Szerk. Búza János) Osiris, Budapest, 144–163.
- Hóman Bálint (1985): *Ősemberek—ősmagyarok.* (Sajtó alá rend. Szendrey Tamás – Clementis-Záhony Botond) Hungarian Cultural Foundation, Atlanta, GA
- Hóman Bálint – Székfü Gyula (1941): *Magyar történet.* (Hetedik kiadás) I–V. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Horvát István (1825): *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből.* Trattner Mátyás, Pesten
- Horváth Mihály (1860): *Magyarország történelme.* I–II. Heckenast Gusztáv, Pesten
- Hunfaly Pál (1864): *A vogul föld és nép.* Eggenberger Ferdinand, Pest.
- Hunfaly Pál (1876): *Magyarország ethnographiája.* MTA, Budapest
- Husztai András (1791): *Ó és Új Dácia, azaz Erdélynek régi és mostani állapotjáról való Historia.* Diénes Sámuel, Bétsben
- Jókai Mór (1854): *A magyar nemzet története.* Heckenast Gusztáv, Pesten
- Kazinczy Ferenc (1808): *Tübingiai pályaműve a magyar nyelvről.* (Kiad. Heinrich Gusztáv) MTA, Budapest, a tanulmányban használt kiadás: 1916, MTA, Budapest
- Kézai Simon (1999): *A magyarok cselekedetei.* (Ford. Bollók János) Osiris, Budapest
- Kincses Nagy Éva (1991): A turáni gondolat. In: Kincses Nagy Éva (szerk.): *Őstörténet és nemzettudat 1919–1931.* Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged
- Kiszely István (1992): *Honnan jöttünk?* Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Kodolányi János, ifj. (szerk.) (1973): *A finnugor őshaza nyomában.* Gondolat, Budapest
- Koestler, Arthur (1976): *The Thirteenth Tribe. The Khazar Empire and its Heritage.* Random House, New York, magyar kiadása: *A tizenharmadik törzs.* (Fordította: Rózsahegy István) 1990, Kabala Kft.
- Kuun, Géza, comes (1892–1895): *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis. Historia antiquissima* I–II. Antonio Herrmann, Claudipoli
- Langó Péter (2007): *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében.* L'Harmattan, Budapest
- László Gyula (1944): *A honfoglaló magyar nép élete.* Magyar Élet, Budapest
- László Gyula (1961): *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai.* Akadémiai, Budapest
- László Gyula (1978): *A „kettős honfoglalás”.* Magvető, Bp.
- Ligeti Lajos (1943): Az uráli magyar őshaza. In: Ligeti Lajos (szerk.): *A magyarság őstörténete.* Pázmány Péter Egyetem–Franklin Társulat, Budapest, 36–70.
- Lipták Pál (1977): A magyar őstörténet kérdései az antropológiai kutatások alapján. In: Bartha Antal – Czeglédy K. – Róna-Tas A. (szerk.): *Magyar őstörténeti tanulmányok.* Akadémiai, Budapest
- Losontzi Hányoki István (1942): *Hármas Kís Tükör.* (Bev. Osváth Ferenc) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Magyar Adorján (1930): *Kérdések. Ázsiából jöttünk-e vagy európai ősnép vagyunk?* Pestvidéki Nyomda, Vác
- Magyar Adorján (1995): *Az Ősműveltség.* Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest

- Makkai László (1986): Erdély a középkori Magyar Királyságban (896–1526). In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története I–III.* Akadémiai, Budapest, I. *A kezdetektől 1606-ig.* 235–408.
- Marczali Henrik (1895): A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története I–X.* Athenaeum, Budapest
- Moór Elemér (1933): *A magyar nép eredete. Kritikai tanulmány.* Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged
- Molnár Erik (1953): *A magyar nép őstörténete.* Szikra, Budapest
- Móricz Zsigmond (1978–1984): *Tanulmányok I– III.* köt. Szépirodalmi, Budapest
- Nagy Géza (1895): Magyarország története a népvándorlás korában. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története I–X.* Athenaeum, Budapest
- Nagy Géza (1907): A honfoglalók. *Ethnographia.* 18, 257–268., 321–339.
- Nagy Géza (1908): A honfoglalók és a turkok. *Ethnographia.* 19, 65–80., 257–271.
- Nagy Károly (2003): *Őshazakeresőink nyomában.* Magyar Könyvklub, Budapest
- Nemeskéri János (1943): Az embertan és a magyar őstörténet. In: Ligeti Lajos (szerk.): *A magyarság őstörténete.* Pázmány Péter Egyetem–Franklin Társulat, Budapest
- Nemeskürty István (1991): *A bibliai örökség. A magyar küldetésstudat története.* Szabad Tér, Budapest
- Németh Gyula (1930): *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Hornyánszky Viktor Rt., Budapest
- Padányi Vikor (1989): *Dentu-Magyararia.* Túrul, Veszprém
- Pais Dezső (1967): A magyarsággal kapcsolatos IX–X. századi népelemek és népmozgalmak – A székelyek eredetéhez és a székelység kialakulásához. *Magyar Nyelvőr.* 63, 71–73.
- Pápay József (1909): *Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi fellépéséig.* Debrecen
- Petthő Gergely (1753): *Rövid Magyar Kronika.* Kassa
- Pusztay János (1977): *Az „ugor-török háború” után. (Gyorsuló idő)* Magvető, Budapest
- Révai Miklós (1912): *Magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. „A Magyar deáki történet”* (Szerk. Dr. Rubinyi Mózes) MTA, Budapest
- Róna-Tas András (1997): *A honfoglaló magyar nép.* Balassi, Budapest
- Sándor Klára (2011): *Nyelvrokonság és hunbagyomány.* Typotex, Budapest
- Szalay László (1852): *Magyarország története I–II.* Geibel Károly, Lipcse.
- Szekér Joakim (1791): *Magyarok eredete a régi és mostani Magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt.* Pozsonban és Komáromban.
- Székely György (1964): A honfoglaló magyarság kialakulása, Magyarország története a honfoglalástól Mohácsig. In: Molnár Erik (szerk.): *Magyarország története I–II.* Gondolat, Budapest, 29–45.
- Szőcs István (1971): Sumér és Szemere. *Korunk.* 30, 1556–1565.
- Thuróczy János (1980): *A magyarok krónikája.* (Ford. Horváth János) (2. kiad.) Európa, Budapest
- Thury József (1896): A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai I–IV. *Századok.* 30, 677–692., 778–803., 880–917.
- Tóth Tibor (1965): A honfoglaló magyarság ethnogenezisének problémája. *Antropológiai Közlemények.* 9, 139–143.
- Raskó István (2010): A honfoglaláskor genetikai nyomai. *Vasi Szemle.* 64, 129–132.
- Vajda János (1896): *Magyarság és nemzeti önérzet. Kóros áramlatok.* Singer és Wolfner, Budapest
- Vámbéry Ármin (1882): *A magyarok eredete. Etnológiai tanulmány.* MTA, Budapest
- Vámbéry Ármin (1895): *A magyarság keletkezése és gyanapodása.* Franklin Társulat, Budapest
- Vásáry István (2008): *Magyar őshazák és magyar őstörténetészek.* Balassi, Budapest
- Vékony Gábor (2002): *Magyar őstörténet – magyar honfoglalás.* Nap, Budapest
- Virág Benedek (1816): *Magyar Századok.* Királyi Universitas, Budán
- Zichy István, gróf (1939): *Magyar őstörténet.* Magyar Szemle Társaság, Budapest
- Zsirai Miklós (1937): *Finnugor rokonságunk.* MTA, Budapest
- Zsirai Miklós (1943): Őstörténeti csodabogarak. In: Ligeti Lajos (szerk.) *A magyarság őstörténete.* Pázmány Péter Egyetem–Franklin Társulat, Bp., 266–289.